

Gráfik Imre

**ÉPÍTÉSZETI HAGYOMÁNY – VÁLTOZÓ FALUKÉP
– A FALU JÖVŐJE
(KELET-MAGYARORSZÁGI ESETTANULMÁNY)***

BEVEZETÉS

Az a néprajzkutató-muzeológus, aki az 1970-es években kezdte pályáját, terepkutatásai során – nemzedéktársaival együtt – törvényszerűen szembesült olyan kérdésekkel, melyeknek megválaszolása feszegette, tágította a klasszikusan értelmezett néprajz határait. Ennek eredményeként – többek között – szükségszerűen közelített mind adatfelvételi technikájában, mind értelmezési módjaiban, más, a jelenkori társadalmat vizsgáló tudománysszakok eljárásaihoz. Azaz – kissé elnagyoltan és leegyszerűsítve – úgy is fogalmazhatnánk/fogalmazhatunk, hogy: bizonyos kérdések megválaszolásánál tartalmilag és módszertanilag egyaránt kevésnek bizonyulhat a hagyományos néprajzi iskolázottság. Különösen így van ez, ha a mai magyar falu társadalmának kutatója nem fagyasztja be információit a legidősebb generáció visszaemlékezésével elérhető korba ill. korra, s nem elégszik meg egy ma már nem létező paraszti életmód, életforma felidézésével, leírásával, s még csak azzal sem, hogy annak több-kevesebb továbbélő töredékét regisztrálja. Ha túllép ezen, és elfogadja a kor kihívását, s kutatási tárgyát képezi az is, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények milyen mértékben formálták, alakították át a falusi társadalom életét. A kérdésfeltevéssel, de főként annak tudományos hitelű válaszával – megítélésünk szerint – szaktudományunk utána kullog a társadalmi-politikai szükségleteknek. Másfelől viszont az is igaz, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok radikális átalakításának drámaian felgyorsított folyamata, mely megkísértette a paraszti társadalmat, nem vagy csak igen kis mértékben vette figyelembe a falusi népesség életének törvényszerűségeit, tradícióit feltáró tudományok ismeretanyagát. Szerény, mindössze egy évtizedes terepmunka tapasztalata alapján úgy ítéljük meg,

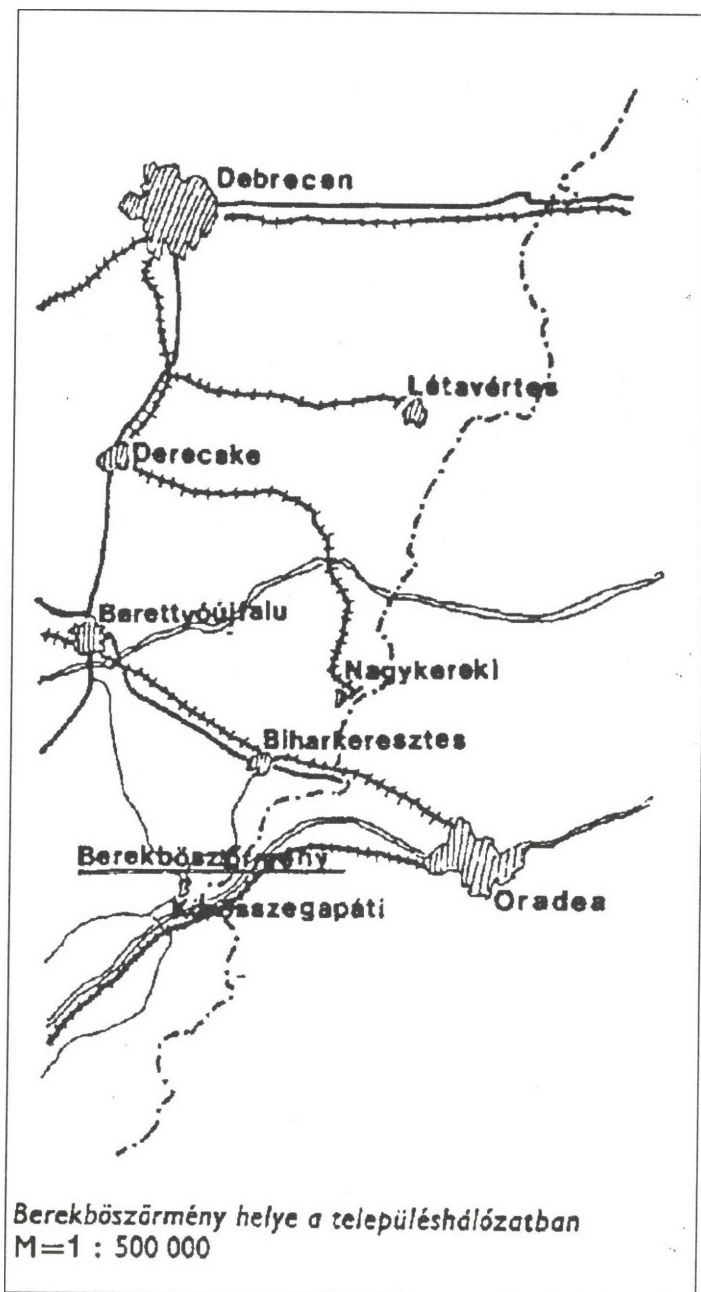
* A kutatás eredményei, egy-egy kérdés önálló tárgyalásával különböző, s nehezen elérhető publikációkban már megjelentek. Az elvégzett vizsgálat összefoglaló, rendszerező kísérlete, a dokumentáció és a hivatkozások (szakirodalom) sajnálatos elmaradásával *Házról-házra I. (Vizsgálat egy falu életmód-változása körében)* és *Házról-házra II. (Berekböszörményi lakáskörülmények és életminőség)* címen megjelent: A falu című folyóirat 1989/4. (41–52. oldal) és 1990/1. (38–56. oldal) számában. A szerző és a szerkesztő úgy ítélik meg, hogy – mintegy két évtizeddel a kutatás elvégzése után, valamint tíz évvel a rendszerváltást követően is – indokolt és remélhetően hasznosítható tanulságokkal szolgál a teljes anyag, a vizsgálati eredmények széleskörű dokumentációjának lehető legátfogóbb közlése a felmérés helyszíne szerint illetékes tudományos intézmény évkönyvében. További érv az e helyütt való közzétételhez, hogy Berettyóújfalú, a kistérségi központ szerepét is ellátó városi rangú település, kutatásunk tárgyát tekintve több vonatkozásban is összevethető az általunk vizsgált faluval (lásd: DÁM L. 1981)

hogy napjainkban még felkínálkozik a lehetőség: a néprajzkutatás feltárhatja a magyar falukban a hagyományos elemek együttélését az új adottságokkal: a tradicionális örökség, mentalitás összeütközését a megváltozott feltételekkel és szükségletekkel. S mindezt tegye annak érdekében, hogy mind a társadalom, mind az egyén számára segítsen tisztázni: mi az, amire a hagyományból szükség van, mi az, ami tovább vihetőmenthető, s mi az, amit mindenképpen fel kell váltani a társadalom fejlődése érdekében. Ennyit elvi-elméleti alapvetésül, mint szemléletünk meghatározó formájáról.

Előjáróban röviden az ismertetésre kerülő kutatásról, a vizsgálat megindításának körülményeiről, s a konkrét adatfelvételek gyakorlatáról kívánunk tájékoztatást adni. E sorok írója 1971-ben kapcsolódhatott be az országos, központi Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), előbb csak Dél-Tiszántúl, később Tiszántúl tájegységének munkálataiba. A tájegység tudományos telepítési terve alapján az épület-kiválasztási, majd rendezési téma- és tárgygyűjtési munka során, a terepbejárások és gyűjtőutak révén olyan mennyiségű és változatos információkkal kerültünk szembe, melyek több vonatkozásban megingatták a terület népi kultúrájára vonatkozó, korábbi szakirodalmi ítéletek hitelét, s egyidejűleg felerősítették az egyes esetek, a variációk jelentőségét. Hajdú-Bihar megye, Békés megye, Csongrád megye és Szolnok megye tiszántúli területén mintegy 432 településben végeztünk helyszíni terepmunkát. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum követelményei szerint, kijelölésünkre több mint 200 objektumról műszaki felmérést készítettünk. Átnéztük az Országos Műemléki Felügyelőség e térségre vonatkozó teljes felmérési dokumentumát. A telepítési tervben szereplő objektumokra (az alternatív változatokkal együtt mintegy 50 telekre ill. építményeire) vonatkozóan néprajzi téma- gyűjtést végeztünk. Az ily módon kapott ismeretanyag jogosít fel bennünket arra, hogy túl a konkrét adatok értelmezésén, általános következtetések levonására is vállalkozzunk.

A vizsgálatok, az adatfelvételek során betekintést nyerhettünk a tiszántúli faluk, egykori mezővárosok, települések ill. népességük életének alakulásába is. Tapasztalataink arra utalnak, hogy a Magyarországon 1971-ben jóváhagyott országos település-hálózat fejlesztési koncepció ellenére – az ország egészét tekintve ugyan a települések kisebbségében –, de nem elhanyagolható mennyiségében nem lehet megnyugtató perspektíváról beszélni.

Berekböszörménybe (Hajdú-Bihar megye, berettyóújfalui járás), 1974-ben jutottam el először. A faluban a hagyományos épületállomány nagyobb az országos átlagnál, s felülmúlja a nagytáji (alföldi) átlagot is: 72%: 59,6% ill. 96%: 90%. A település esetében kitapintható az a feszültség is, amely a falu egykor volt és jelen státusa között fennáll. A falu első említése 1292-ből származik, s a település 1496-ban mezővárosi rangot kapott. A török hódítás után 1760-ban újra vásártartó jogú mezővárosként említik. Lakosainak száma fokozatosan emelkedett: 1774-ben 1578, 1828-ban 2551, 1881-ben 3000, s 1900-ban 3340 fővel tetőzött. Ezzel a történeti múlttal szemben az I. világháború befejeztével a falu több szempontból egyre hátrányosabb helyzetűvé vált. A trianoni béke következtében mintegy 3000 kat. holddal szűkült a falu határa. Elvesztette korábbi természetes nagyvárosi (Nagyvárad–Oradea) orientációját, melyet csak legújabbban pótol vala-

Berekböszörmény (Hajdú-Bihar m.) Magyarország térképén

melyest Berettyóújfalu. Nem rendelkezik vasúttal, főközlekedési útvonalból kieső, határmenti település. 1977 óta közös tanácsú község a kisebb és szerényebb történeti múltú Körösszegapítával és Körösszakállal, s e közösségben a jobb közlekedéscsökkentés és településfejlesztési feltételekkel rendelkező Körösszegapítai központ. Berekböszörmény lakosainak száma 1970-ben 2603 fő, a lakók száma folyamatos elköltözéssel csökken: 1980-ra 2500 alá süllyedt: 2232 fő.¹

Berekböszörményi kutatásaink során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

1. A településmorfológiai és infrastrukturális archaizmusok ill. hiányosságok, milyen szerepet játszanak a falu jelenkori életében?
2. Több, mint három évtizeddel 1945 után a fenti konzerváló erők ellenében miben és milyen mértékben változott a falusi lakosság életmódja?
3. Milyen konzekvenciái vannak a fentebbi tényeknek a településforma, az építészeti gyakorlat, a falukép alakulásában?

A vizsgálat során interjú készítettünk az épületek, a háztartások ill. családok, valamint az összlakosság mintegy 2–4%-ban. A felvetődött kérdésekre adandó válaszok érdekében egy kérdőlapot dolgoztam ki (lásd mellékelve). Ebben kísérletet tettem arra, hogy a falusi társadalom legkisebb egységeinek egyéni-egyedi, valamint mikro- és makroközösségi viszonyait úgy adatolhassuk, hogy azokból összeszerveződhessen a társadalom egészének, első lépésként szűkebb keresztmetszete, s az adatfelvételek lehetőség szerinti megőrzésével, remélhetően teljesebb képe. Ugyanakkor a néprajzi alapvetésű kutatást szolgáló kérdőlap szerkezetének kialakításával arra is törekedtem, hogy az adatok felvétele és feldolgozása lehetővé tegye más tudományterületeknek és intézményeknek a falu társadalmával kapcsolatos vizsgálódásaival való összevetését is.²

- 1 Berekböszörményre vonatkozóan lásd: BOROVSZKY S. é.n. 50.; NADÁNYI Z. 1938. 472–473.; MÁTÉ L. kézirat, továbbá: különböző statisztikai összeírások, tanácsi iratok, feljegyzések. Távolsági bihari vonatkozásokra nézve lásd: DANKÓ I. 1977. 183–338. Természetesen felvetődhet annak kérdése, hogy miért éppen ezt a települést választottuk vizsgálatunk tárgyává. Főként azért, mert a falu a magyarországi településhálózat hierarchikus rendjének alján, társadalmi és gazdasági vonatkozásban, de földrajzi értelemben is a periférián foglal helyet. Az ilyen ill. ehhez hasonló települések általában több archaizmust, hagyományos elemet őriznek meg, s az etnográfus erre különösen érzékeny. A falu nem atipikus, ezt igazolandó idézzük a Győr-Sopron megyei Táp kapcsán megfogalmazottakat: „Közigazgatási szempontból ezeknek a falvaknak a többsége korábban magasabb státuszú volt, mint napjainkban. Önálló közigazgatásuk elvesztésével, bizonyos helyben végzett értelmiségi tevékenységek megszűnésével ezt a magasabb státusukat elvesztették, kiestek a fejlődés fő irányából.” TÖLGYESI J. 1984. 41.; De a térben igen közel eső Körösnagyharsány esetében erre utal a szociográfia címe is: Az ország peremén: VARGA D. 1982.; Mindemellett feltűnt a falu fogyasztási struktúrájának igen erős torzulása is. Amíg országos viszonylatban fokozatosan csökkenő a paraszti háztartások élelmiszer ill. élvezeti szer fogyasztása (1971 – 49%, 1978 – 45%), addig Berekböszörményben ez jelentősen nőtt (1972 – 55%, 1978 – 61%). BARTA GY.–ENYEDI GY. 1981. 180.
- 2 Az 1950-es évek elején az elméleti módszertani vitákon túl, néhány újonnan kialakított ún. szocialista falu, ill. tanya vidék vizsgálatán túl, az ígéretesnek indult Tiszaigaz vállalkozás jelezte a néprajznak a parasztság, a falusi társadalom jelene iránti érdeklődését, a folytatás azonban elakadt. A néprajz a klasszikus területekre ill. témákra való visszavonulásával átadta a terepet más tudományterületeknek. Az 1960-as évek végétől, majd az utóbbi évtizedben az ún. jelenkutatás ill. a kulturális antropológia jegyében ill. inspirálására ismét felerősödött a néprajzon belül a mai falu iránti érdeklődés. A lépéshátrány azonban mintha megmaradt volna, s napjainkban nem a néprajzi kutatások és intézmények szolgáltatják a jelentősebb falura vonatkozó információkat, hanem a legújabbkori történet, a helytörténet, a statisztika, a demográfia, a szociológia és a szociográfia.

A kutatás első fázisában, 1978-ban és 1980-ban – építész és néprajpszakos egyetemi hallgatók segítségével – 17 háztartás anyagát vettük fel. Az adatfelvételben szereplő háztartások nem véletlen mintavétel révén kerültek kiválasztásra, hanem különböző tényezők által meghatározott kijelölésről van szó, mely – jelen fázisában – minden körülmények ellenére nyilvánvalóan támadható pontja a vizsgálatnak.

A vizsgálat jelenlegi állapotában további nehézséget jelent, hogy az adatfelvételek nem minden esetben azonos mélységűek ill. részletezettségűek. Ez felróható a kérdőlap hibájának is, mely a fő tárgykörök lebontásának hiányával az adatfelvevőknek lehetővé tette az elnagyolt válaszok rögzítését is.

Mindezek ellenére a rendelkezésre álló adatok, bizonyos, ám természetesen korlátozott érvényességű tájékozódásra alapot nyújtanak. Amennyiben pedig adatainkat ill. azok értelmezését összekapcsoljuk a faluról rendelkezésre álló más összeírások és statisztikák (pl. demográfiai, népszámlálási, háztartási, állat-összeírási, anyakönyvi, kereskedelmi) adatainak értékelésével, akkor egyrészt megnő az információs biztonság, kibonthatóvá válik a történetiség, feltárulnak egyes folyamatok, másrészt viszont kiderülnek a hiányosságok ill. előtűnnek a további konkrét vizsgálatot és részletezést kívánó kérdések.

Egy meghatározott témakörben, a népi építkezés tárgykörében már kísérletet tettünk annak feltárására, hogy az adott településen belül, miként viszonyul egymáshoz a településforma, az építészeti tér és a falukép, valamint Berekböszörmény életformájának alakulása. Gondolatainkat „Összefüggések a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között” és „A népi építészet szemiotikai megközelítésének lehetőségeiről” címmel fogalmaztuk meg, s tettük közzé magyar, német és angol nyelven hazai

fia. Elég csak az MTA Szociológiai Intézet, Az MSZMP Társadalomtudományi Intézet, Népművelési ill. Művelődéskutató Intézet, Szövetkezeti Kutató Intézet, MRTV Tömegkommunikációs Kutató Központ és több más, egyetemekhez, intézményekhez telepített kutatásokra utalnunk. Sajnálatos azonban, hogy ezek a programok nincsenek eléggé összehangolva, a vizsgálatok eredményei egyrészt csak viszonylag szűk körben ismertek, s nem ritkán „elmennek egymás mellett”. Pedig e különböző indíttatású kutatások több igen fontos, egybehangzó vagy egymáshoz erősen közelítő megállapításra jutottak az életmód ill. annak változása vonatkozásában: „Általánosságban azt lehet mondani, hogy a jövedelem tekintetében a legkisebb a rétegek közötti különbségek, az anyagi életkörülmények egyéb mutatói (tartós fogyasztási eszközök, lakás) ennél nagyobbak, és az életmód tekintetében látszanak a legnagyobb különbségek.” BULLETIN 13.; Kifejezetten a falusi népre szólóan: „Az átalakulás egyelőre inkább az átértegződés mennyiségi mutatóiban, mint életmódbeli változásokban ragadható meg.” HANÁK K. 1982. 282.; Az általános országos valamint a falusi népességre vonatkoztatott tételek olykor látszólagos ellentmondása mögött fellelhető: „A hazai életmódkutatás paradoxona, hogy a társadalmi mobilitás kategóriáját az életforma változás egyértelmű színvonalaként használják... sugallva, hogy a társadalmi helyváltoztatás egyben pozitív életmódbeli változásokat hozott magával.” – pedig nem szabad megfélemlenünk arról, hogy „... az életmódbeli különbségek mögött messzemenően a társadalmi egyenlőtlenség tényei húzódnak meg (tegyük hozzá, hogy mind a mai napig), ill. ezek újratermelődésének a lehetősége. Az adott társadalmi réteghez való tartozás egyben a hatalomhoz való viszonyt is pontosan jelzi, a részesezés ill. a kiszorítottság mértékét is mutatja... bármily nagyok és jelentősek is voltak a változások gazdasági, társadalmi téren, a tudati struktúrák keveset vagy alig változtak.” HOPPÁL M. 1984. 384. és 381.; S noha már rendelkezünk az életmód, életminőség, értékrendszer összefüggéseire nézve reprezentatív országos vizsgálattal (lásd: FÜSTÖS L.–HANKISS E.–MANCHIN R. 1979), attól még távol állunk, hogy a falusi társadalomra nézve tudományos egzaktással felvázolhatnánk az életmódra, az életforma változásra vonatkozó ismereteinket. Nem véletlen, hogy e vonatkozásban a szociográfia – ha bizonyos szempontból vitathatóan is, de előbb jár a modellálásban, lásd: BÁNLAKY CS.–VARGA CS. 1980.

és külföldi szakmai, tudományos kiadványokban (lásd: Függelék 1.) Általános érvénnyel arra a megállapításra jutottunk, hogy a falu jelenlegi állapota kettős arculatú:

- a) Több vonatkozásban – állami és magánérős investíciókkal – bizonyos fejlődés, modernizáció (jobbára mennyiségi, kevésbé minőségi) mutatható ki, mely azonban igen egyenetlenül érinti a közösség tagjait.³
- b) Más vonatkozásban a megtorpanás, regresszió jelei figyelhetők meg, mégpedig növelve a falunak más településekhez viszonyított, továbbá a falun belüli rétegek ill. csoportok egymás közötti távolságát.⁴

ELEMZÉS

A fentiek előrebocsátása után rátérünk a kérdőlapos adatok lehetséges értelmezésének fontosabb területeire, az adatfelvételek tematikus tagolása szerint (lásd: Függelék 2.):

- I. A tér: épületellátottság – épületminőség – kommunális szint ill. lakáskomfort – lakáshasználat – lakásberendezés ill. felszereltség.
- II. A közösség: családszerkezet – jövedelmi szint ill. gazdasági erő – anyagi, tárgyi ellátottság – fogyasztás – beruházás – tartalékképzés.
- III. Az egyén: mikro- és makroközösségi pozíció – foglalkozás ill. munkavégzés – időmérleg – kapcsolatrendszer (formális és informális) – társadalmi mobilizáció – életpálya.

Természetesen e közlés lehetőségein belül nem vállalkozhatunk a fentiek egyenletes, de főként nem mindent kimerítő elemzésére, csupán bizonyos jelenségek ill. összefüggések jelzésére, abban a kettős reményben, hogy egyrészt bizonyos tendenciákra az egyesek, a konkrétan keresztül is sikerül rámutatni; másrészt hogy a kutatási program (személyi és dologi feltételeinek kibővítésével, s a vizsgálati szempontok finomításával) tovább folytatható.

Mindenekelőtt tekintsük át a település néhány – témánk szempontjából fontosabb – jellemzőjének informatív statisztikai adatait, három időmetszetből:

- A) Századforduló előtt, ill. századforduló (adatsor: 1900)
- B) A két világháború között (adatsor: 1930)
- C) Az utóbbi teljes évtized (adatsor: 1970)

3 Az országos felmérések is azt igazolják, hogy „a lakáshelyzet javulása azonban nagyobb volt mennyiségi, mint minőségi téren...” ANDORKA R. 1979. 42.; Továbbá annak az ambivalenciának lehetünk tanúi, mely szerint: „gazdasági életünk fejlesztésnek követelményei, gazdaságpolitikai céljaink gyakran ellentétbe kerülnek a társadalompolitikai célokkal, követelményekkel.” VARGA D. 1982. 212.

4 Lényegében arról van szó, hogy „az életkörülmények területi különbségei nemcsak város-falu relációban állnak fenn, hanem falusi települések között is. Ebben nemcsak a település mérete, gazdasági és adminisztratív szerepköre, a lakosságának foglalkozási szerkezete, hanem a helyi területfejlesztési elképzelések is szerepet játszanak.” MÉSZÁROS R. 1982. 85.; Másfelől mi ma is érvényesnek érezzük azt a folyamatot, hogy „...a tárgyi környezet fejlődése magát az életmódot nem módosította, ugyanakkor növelte az egyes rétegek közötti szakadékot.” LAMMEL A. 1984. 320.

1. táblázat

Kor	Határ	Népesség	Agrár	Ipar	Kereskedelem	Közlekedés	Egyéb	Inaktív
A	8263	3340	2863	130	39	11	54	254
B	7430	3188	2533	264	88	10	150	143
C	4284	2603	1376	480	86	25	175	461
1980:	4284	2232	1290	495	176	32	239	517

A kimutatásból kitűnik, hogy még az utóbbi évtizedben is alapvetően agrárnépességű településről van szó, ahol a keresők 63%-a a mezőgazdasági szektorban dolgozik, az eltartottak aránya pedig – beleértve az inaktívakat is – 70%.

Épületellátottság tekintetében az alábbiak tapasztalhatók a fentebbi három időmetszetben:

2. táblázat

Kor	Összes lakóház	Összes lakóház építési periódusa	Vizsgált lakóházak építési periódusa
A	684	40%	18/8 – 44,5%
B	743	32%	18/8 – 44,5%
C	830	28%	18/2 – 11%

Megjegyzés: A vizsgált 17 porta egyikén két lakóház állt!

A falu épületállományának építési periódusok szerinti megoszlása lényegében arra enged következtetni, hogy e vonatkozásban is „előregedett” objektumokból áll a falu, az arányok azonban nem kirívóan rosszak az országos ill. a nagytáji, alföldi átlagokhoz mérten. Az utóbbi évtizedben az új lakóházak építése megközelítően kétszerese volt a megszűnő lakásoknak. Ez az arány stabilan az 1960-as évek óta jellemző a falura, s összefüggésbe hozható az erre az időszakra eső országos tendenciákkal.⁵

Tanulságosabb a telkek beépítettségének állapota. A vizsgálat időszakában a telek-szerkezet, s az épületállomány többnyire még hagyományosnak nevezhető rendje nem bomlott fel olyan mértékben, hogy az durván átformálta volna a hagyományos faluképet. Összhatásában még dominált a történetileg kialakult telekelrendezés, udvarbeépítés, épület elhelyezés.⁶ Megtalálhatók voltak már azonban az átrendezett udvarok, az átépített házak, s a közbekelelődött kirívóan új házak, melyek kisebb egységekben, rövidebb szakaszokon megbontották a funkció és a tér viszonyában – történeti alakulás és helyzet diktálta – lépték harmóniáját.

5 Vö.: GÁCSER J. 1973.; KULCSÁR V. 1976.; LOSONCZI Á. 1977.

6 A hagyományos falukép uniformizmusát érhető kritikával kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az egykori és a mai monotonia „... mégsem egyenlő, mert a hagyományos parasztházak ...érvényesülni engedik a falukép más elemeit is...” KENÉZ GY. 1978. 8.

Utcakép „A”, „B”, „C” periódusban épült lakóházakkal. Fotó Molnár Balázs, 1964 Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Fénykép gyűjtemény, továbbiakban: NM EA 188753

*Utcakép „A” periódusban épült lakóházakkal
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285203*

*Utcakép „B” periódusban épült lakóházakkal
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285279*

*Utcarészlet, Berekböszörmény
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188741*

*Szalagtelkek soros beépítéssel, Berekböszörmény
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188731*

*Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188756*

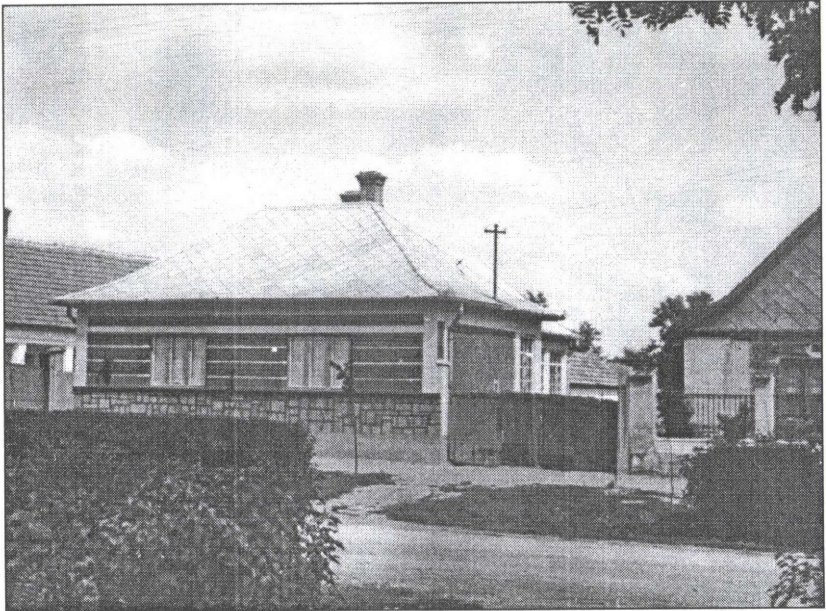
Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188339

Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188335

*Lakóház („B” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188333*

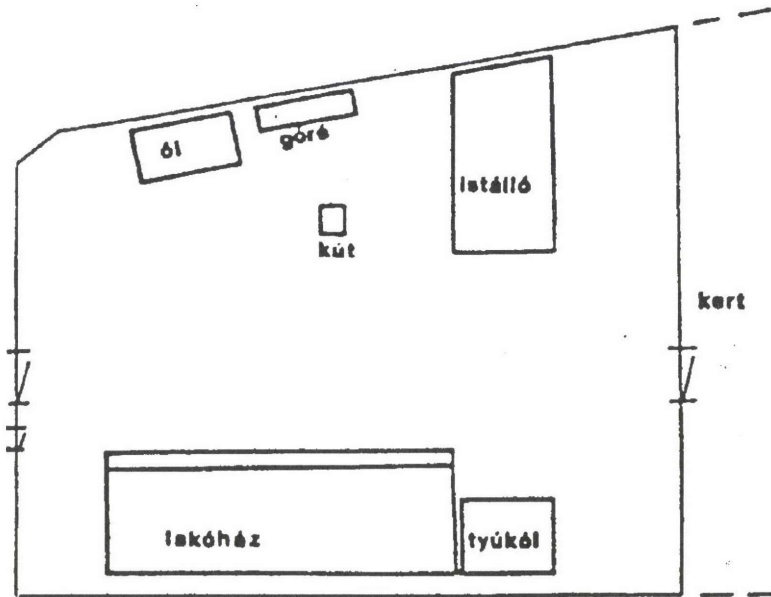
*Lakóház („C” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188745*

Ezt az átmeneti állapotot, változékonyságot – ha úgy tetszik a már megbomlott egyensúlyt, s az új relációk kialakulatlanlanságát – jelzik a *beépített lakó és gazdasági tér* viszonylatok, melyek a felmért egységek esetében meglehetősen nagy szóródást mutatnak:

3. táblázat⁷

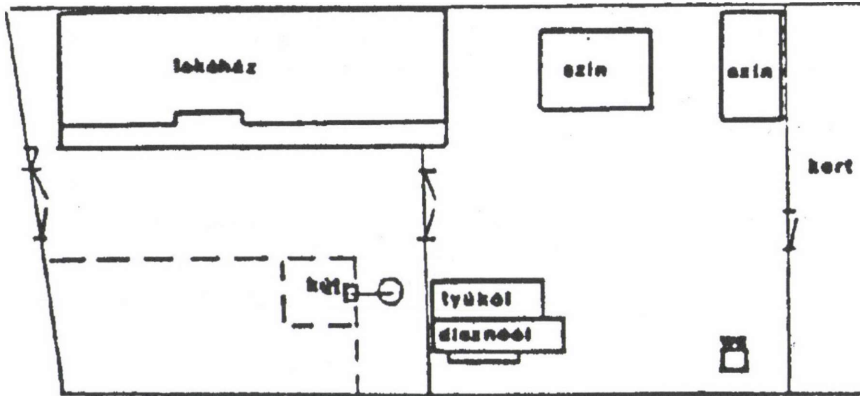
	Minimum	Maximum	Átlag	Alatt	Felett	2. minimum
Lakótér	26 m ²	172 m ²	82 m ²	8	9	44 m ²
Gazdasági tér	4 m ²	112 m ²	59 m ²	10	7	30 m ²

- Megjegyzések:
- a gazdasági tér 5 esetben nagyobb a lakótérnél;
 - a lakótér lényegesen nagyobb a gazdasági térnél 10 esetben;
 - a legnagyobb különbség a gazdasági tér javára: 37 m²
 - a legnagyobb különbség a lakótér javára: 69 m²

Telek helyszínrajz – kódszám: 1, mérték: 1:200

7 Az országos felmérés adatai szerint, az 1978-ban falun épült lakások alapterülete jóval nagyobb (75,2 m²), mint pl. a budapesti átlag (57,6 m²). BARTA GY.–ENYEDI GY. 1981. 183–184.; Atkár un. kocka alakú, sátoertős házai 80–130 m² a többszintesek 150 felettek. LAMMEL A. 1984. 334.; Esetleges értelmezési eltérések ellenére is tanulságos, hogy Telkibányán több lakóház esetében az *egy főre jutó lakótér* is több, mint a berekböszörményi teljes minimum. S. NAGY K. 1979. 26.

Telek helyszínrajz – kódszám: 3, mérték: 1.200

Épületminőség tekintetében ismét csak indokolt a visszatekintés korábbi időmetszetekre:

4. táblázat

	Összes lakóház	Szilárd falazat	Alapozott falazat	Föld falazat
A	684 – 100%	46 – 6%	90 – 13%	548 – 81%
B	743 – 100%	10 – 1,3%	295 – 39%	437 – 59,7%
C	830 – 100%	35 – 5%	641 – 77%	154 – 18%

Figyelmet érdemel az a jelenség, hogy az A) időszakhoz képest csökkent a szilárd falazatú (égetett téglá) lakóházak – a magyar, s különösen az alföldi falukra egyébként is jellemzően alacsony – abszolút száma (46:35) ill. aránya (6%:5%) egyaránt, ha kis mértékben is.

Feltétlenül utalnunk kell arra is, hogy az „alapozott falazat” arányának megnövekedése, s ezzel összefüggésben a föld falazatú (vert fal és vályog téglá) házak számának látványos csökkenése, tudva és ismerve az utólagos „aláfalazás” igen csekély építészeti értékét, nem feltétlenül tekinthető jelentős fejlődésnek.

Megdöbbenő, s igen elgondolkodtató az a tény is, hogy az 1970-es épületstatiztika adatai szerint az egy lakásra jutó szobák aránya: 1,6. Ez a mutató azonos a száz évvel korábban, 1870-ben felvett dél-alföldi épületstatiztika egy kis mezővárosi adatával, melyről nagyobb összefüggésekben feltételezhető/bizonyítható, hogy nem, vagy alig haladta meg a középkori léptéket.⁸

8 GRÁFIK I. 1987. 19–20.; HOFFMANN T. 1975. 353.

További értékelhető adatok az épületminőség szempontjából a vizsgált lakóházak esetében a padozatok kialakítása ill. a felhasznált anyag megoszlása terén állnak még rendelkezésünkre:

5. táblázat

Föld padozat	+++++++
Deszka ill. tégl	+++++++
Linóleum	++++
Beton ill. metlachit	++++
Szőnyeg	csak ún. rongy-szőnyeg több esetben

Ideiglenes megoldások is megfigyelhetők, megmaradva többnyire a hagyományos keretek között. Színvonalas, korszerű anyagok betöreése (pl. parketta, szőnyegpadló, csempe) – különböző okok miatt – számottevően nem várható.⁹

A kommunális szint ill. lakáskomfort kérdésében előljáróban szükségesnek érezzük hangsúlyozni, hogy a falusi (paraszti) házak országos statisztikák szerinti komfortfokozatba (teljes ill. félkomfort) való besorolása irreális; ugyanis több anyag-elem (pl. falazat, padozat) és beépített eszközök, tárgyak (pl. vezetékek, mosogató, kád) valamint szolgáltatás (pl. fűtés, hideg-meleg víz), egészen másként ítéendő meg, mint az építőipar által kivitelezett (városi) lakóházakban. Mindezek tudatában néhány fontosabb komfortfokozati mutató a vizsgált objektumokban az alábbi módon oszlik meg:

6. táblázat

VILLANY	
Nincs	+++
Van / csak világítás /	++
Kis fogyasztású gép	+++++++
Nagy fogyasztású munkagép	+++++++
VÍZ	
Nincs	+++++++
Udvarban	+++++++
Lakóházban	
Fürdőszoba víz nélkül	+++

Megjegyzés: A vezetékes vízhálózat kiépítése folyamatban van.

9 Lásd: S. NAGY K. 1980. 106–107.

FŰTÉS	
Hagyományos	+++++++
Cserépkályha	+++++++
Olajkályha	+++++++
Központi, egyedi fűtés	+

Megjegyzés: A hagyományos fűtés alatt kemence, rakott ill. ún. takaréktűzhely egyaránt értendő.

FŐZÉS	
Hagyományos	+++++
Villany	++
Gázpalack	+++++++

Megjegyzés: Itt vagyunk kénytelenek utalni arra, hogy bizonyos egyszemélyes háztartásokban, és ún. „családtorzókban” a hagyományos főzési feltételek gyakran azt jelentik, hogy valójában nem készítenek főtt ételt.¹⁰

A kommunális ellátottság terén természetesen hosszútávon sem lehet számolni a csatornahálózattal, de ez önmagában nem jelent kizárólagos okot a lakáskorszerűsítés falusi viszonylataiban.

A lakáshasználat kérdésköre rendkívül nehezen tekinthető át Berekböszörményben. Mindenekelőtt vegyük számba miként alakult a lakóházak és a benne élők általános aránya időmetszetenként:

7. táblázat

	Lakóházak száma	Összes népesség	Lakóház / fő
A	684	3340	4,9
B	743	3188	4,2
C	830	2603	3,1

¹⁰ A falusiak étkezésével kapcsolatban általában megállapítható, hogy: „a családok többsége – 50%-a – egyhangúan étkezik, lényegében a hagyományok, berögzött szokások alapján, annak ellenére, hogy jövedelmi helyzetük az esetek nagy részében lehetővé tenné a változatosabb, egészségesebb táplálkozási struktúrát.” KULCSÁR V. 1976. 206.; A Békés megyei vizsgálatok feltárták, hogy a „szegényes, egyhangú” ill. a „szegényes, változatos” étkezések aránya 34% ill. 31%, azaz meglehetősen magas. LOSONCZI Á. 1977. 364.

Az egy lakóháza jutó személyek száma első pillantásra elfogadható, nem utal különösebb (szociális, kulturális és egészségügyi szempontból zavaró) zsúfoltságra. De ha visszautalunk a lakóházak statikus lakószoba arányára (1,6), már kissé más megítélésű az adat. További (demográfiai, szociális, stb.) probléma, hogy az arányváltozás (javulás!?) nem annyira a lakóházak számának növekedésével, mint inkább az össznépeség csökkenésével hozható kapcsolatba.

Az egyes lakásokban élők számára vonatkozóan a konkrét vizsgálatok meglehetősen szélsőséges szóródásokat mutatnak:

8. táblázat

Vizsgált lakóház	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Összes lakó	1	3	1	3	3	2	6	6	7	1	7	2	2	7	2	3	2
Berekböszörményi	1	2	1	-	3	2	5	5	6	1	5	1	2	6	2	3	1
Beházasodott	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	2	-	-	1	-	-	1
Betelepült	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

A kutatás során rákérdeztünk a lakóház használatának fokozataira:

9. táblázat

Vizsgált lakóház	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Teljes							+		+					+			+
Részleges	+	+	+	+	+	+		+		+	+	+			+	+	
Egy-helyiséges													+				

Megjegyzés: – Figyelmet érdemel, hogy a teljes lakáshasználat összefüggésbe hozható az átlagot meghaladó létszámmal.

– A részleges használat valójában azt jelenti, hogy az év minimum felében a lakáshasználat lényegében egy-helyiséges.¹¹

11 GRÁFIK I. 1974. 94.; Más vonatkozásban: „... a hagyományos életvitelű háztartásoknál a konyha megtartja önállóságát, s megnövekedett területére koncentrálja nappalra a családot.” KENÉZ GY. 1978. 24.; De összefüggésben van ez a tendencia az ún. „nem lakott” szobák kialakulásával, KULCSÁR V. 1976. 219.; továbbá más használaton kívüli helyiségek, mint pl. a Makón megfigyelhető ún. „tisza folyosó” gyakorlatával, TÓTH F. 1980. 114.; és általában a továbbélő „tisza szoba” szokással.

A kis számosságú felmérési adatok szélesebb összefüggésekbe ágyazva nehezen objektíválhatók, de úgy tűnik, hogy a lakáshasználat gyakorlata még távol van az időszerű és korszerű követelményektől, s a javulás is csak több tényező együttes megváltoztatása révén érhető el.¹²

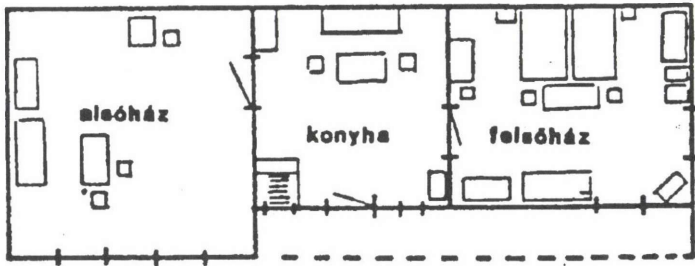
A lakásberendezés ill. a felszereltség vonatkozásában már idéztünk néhány értelmezhető adatot, pl. a komfort-elemek kapcsán. Teljes és részletes kép megrajzolására nem vállalkozhattunk, bizonyos elnagyoltsággal ill. türessel orientáló módon azonban minősítettük a fontosabb berendezési ill. felszereltségi tárgy együtteseket:

10. táblázat¹³

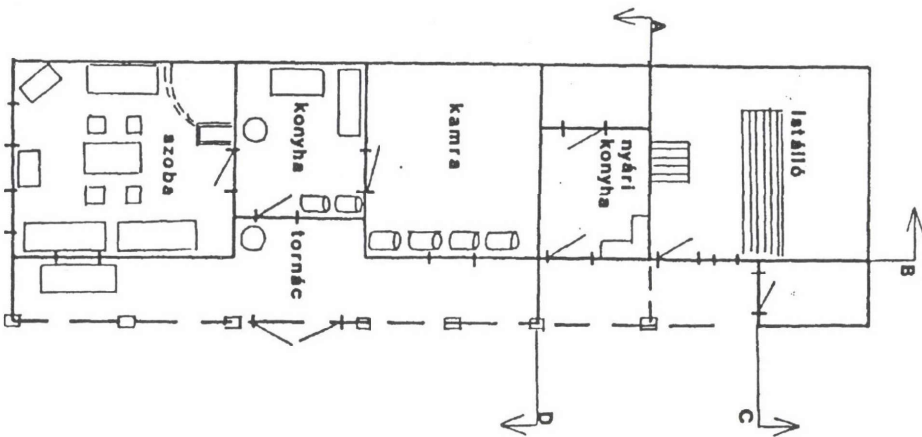
Vizsgált lakóház	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Régies			+			+				+			+		+		
Vegyes	+	+		+	+		+		+		+	+			+		+
Modern								+						+		+	+

Megjegyzés: Minden esetben rögzítettünk – a telek helyszínrajz mellett – az egyes lakóházak alaprajzi vázlatát (egységes méretarányban) és a fontosabb berendezési tárgy együtteseket. Helyhiány miatt ebből a felmérési anyagból csak példát hozhattunk.¹⁴

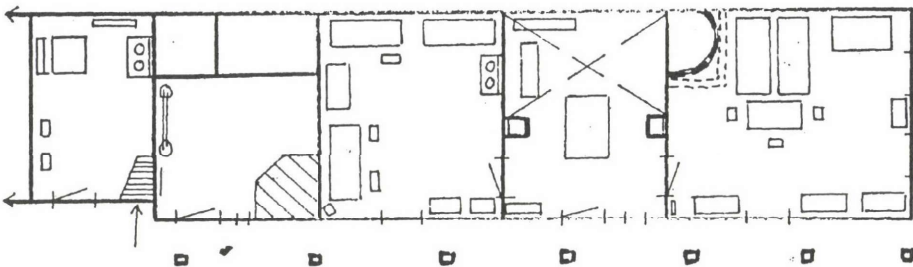
- 12 Országos érvényű megállapítás az új, falusi házakra, hogy: „nagysága, formája, díszítése mind olyan tényező, amelyek jelzik tulajdonosának helyét, tekintélyét a közösségben. A ... használata azonban korántsem tükröz az anyagi színvonalnak megfelelő kulturális szintet.” KULCSÁR V. 1976. 218–219.; A lakás és a kulturális szint összefüggéseire lásd: LOSONCZI Á. 1977. 472–474.
- 13 A berekböszörményi konyhára vonatkoztatva: „Sokszor nagyon érdekes együtt látni az ősi, félig-meddig még a szabadkéményes konyhában a legmodernebb magyar, vagy külföldi konyhabútort.” MÁTÉ L. 1976. 305.; Tanulságos ebben a vonatkozásban felidézni az ország nyugati felén végzett vizsgálat eredményeit, mert a tendencia azonos irányú: „A múlttól határozottan a jelen felé irányuló tendenciát mutat a mai falu lakáskultúrája, amely a modernség és a korszerűség irányában már jobban eltolódott. A lakóhelyiségek mintegy 30–35%-ának részben, vagy egészben modern bútor és lakberendezési tárgy adja meg jellegét, míg az uralkodó múlt század végi pedig – már csak – 55–60%-ban jut szerephez. A jobbágy-paraszti periódus utolsó évtizedeinek lakásmilijójét a mai lakásoknak már csak alig 10%-a tükrözi, egyharmaddal kevesebb, mint amennyi az építészeti struktúra szerint gondolható és elképzelhető volna.” BÍRÓ F. 1975. 155.; Felszereltség és ellátottság tekintetében a Békés megyei vizsgálatok is figyelmet érdemlően nagy szóródást mutatnak: a teljesen rosszul ellátott 17%-kal szemben mindössze 6% a jól ellátott, ill. az inkább rosszul ellátott 40%-kal szemben 20% az inkább jól ellátott háztartás. LOSONCZI Á. 1977. 490–492.
- 14 A parasztházak berendezési módjával kapcsolatban a klasszikus néprajzi irodalom igen gazdag leírásokat tartalmaz. A szerteágazó anyagot és a feladatokat 1948-ig áttekinti: VAJKAI A. 1948.; A bútorzattal és berendezési gyakorlattal kapcsolatban összefoglalóan lásd: K. CSILLÉRY K. 1972. 9–15.; A berendezési elvekre nézve a legújabb lakáskultúra kutatások kapcsán összefoglalóan: S. NAGY K. 1984. 281–284.

Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 1, mérték 1:100

Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 3, mérték 1:100

Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 15, mérték 1:100

Külön tanulmány tárgya lehetne a családszerkezet kérdésének vizsgálata. Magunk csak a legszükségesebb tájékoztató adatok felvételére szorítkoztunk, melyek közvetlenül összefüggésbe hozhatók kutatási szempontjainkkal. A konkrét adatok előtt némi kitekintés a családalapító házasságkötések általános alakulásáról az egyes időmetszetekből:

11. táblázat

	Népesség	Házasságkötések száma	Völegény idegenből	Válás
A	3340	338	105 – 31%	22 – 6,5%
B	3188	301	57 – 19%	18 – 6,5%
C	2603	194	72 – 37%	22 – 12%

Az egyes háztartásokban igen változatos kis-közösségek élnek. A válások megnövekedésével, a megözvegyültek számának gyarapodásával meglehetősen nagy az általunk ún. „családtorzó”-ként értelmezett kis-közösségek száma. Berekbőszörményben is dominál az ún. nukleáris család típus, amit a lakásonkénti megoszlás is mutat: 687 egy családos, 41 két családos, s csupán 2 a három ill. több családos. A háztartásokban élők létszámának szóródása az alábbi képet mutatja:

12. táblázat¹⁵

Összes háztartás	1 fő	2 fő	3 fő	4 fő	5 fő	6. ill. több
861	111	268	220	136	77	49
100%	12,7%	31,1%	25,5%	15,8%	9%	5,7%

A konkrét vizsgálat tárgyává tett 17 esetből ugyan nem lehet különösebb következtést levonni, de szolgál némi tanulsággal az az ötféle változat, mely megfigyelhető volt:

13. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Egy-személyes	+		+							+							
Egy családmagból áll					+	+						+	+		+	+	+
Egy családmag +rokon	+	+															
Két és több családmag							+	+									
Egyéb									+		+						

15 Összehasonlításként felidézzük, hogy a monografikus kutatás tárgyát képező Varsányban az egyszemélyes háztartások csak 14,96%-ot tesznek ki, azaz felénél is kevesebbet, mint Berekbőszörményben. KOVÁCS E. 1978. 187.

Az egyes háztartások ill. családok jövedelmi szintjének, gazdasági erejének vizsgálata – túl az informátorok bizonyos tartózkodásán – több problémát vetett fel.¹⁶ Amennyiben csak a bér- jellegű juttatásokat vennék figyelembe, meglehetősen lehangoló képet kapnánk. Így van ez még akkor is, ha számításba vesszük, hogy általános a több kereső, valamint a járulékos jövedelemmel rendelkezőkkel is számolni kell ill. lehet. Mindezek mellett azonban még igen gyakori, de fogalmazhatnék úgy is, hogy természetesen szükséges az egyéb kiegészítő jövedelemszerzési gyakorlat.

14. táblázat¹⁷

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Egy kereső		+		+	+	+						+					+
Több kereső							+	+	+		+			+			+
Járulékos jövedelem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Kiegészítő jövedelem		+			+	+	+	+	+		+			+			+

Megjegyzés: A különböző szociális juttatásokra nem tértünk ki.

A kiegészítő jövedelem-gyarapítás, főként családi termelő tevékenység formájában számottevő, és az interjúk alapján azt állíthatjuk, hogy nagymértékben járul hozzá az egyes családok ill. háztartások gazdasági erejének szintentartásához ill. növeléséhez. Profilját tekintve meglepőnek tűnhet a növénytermesztési-kertészeti ágazat háttérbe szorulása:

- 16 Az ezzel kapcsolatos adatfelvételi nehézségekre a Varsány kutatásban is utalást kapunk: „...éppen a tényleges (nem névleges!) jövedelmek nagysága, ennek következtében az egy főre eső jövedelem és a megtakarítás mennyisége ismerhető meg a legnehezebben.” SÁRKÁNY M. 1978. 119.
- 17 Az ezzel kapcsolatos témakörnek (az ún. „második gazdaság” ill. háztáji) újabb igen nagy irodalma van. Országos arányokat tekintve „kisegítő gazdasággal a falusi háztartások 80%-a rendelkezik.” ENYEDI GY. 1980. 144.; Ezzel azonos a varsányi adat: „... az összes házaspárok 80%-a művelő háztáji földet...” KOVÁCS E. 1978. 182.; Tardon magasabb az arány: „Tardon ma a keresők 88,7%-a rendelkezik valamilyen nagyságú háztáji, kisegítő stb. gazdasággal.” SIMÓ T. 1983. 50.; Másfelől a berekböszörményi példák is illeszkednek az országos vizsgálatok trendjeihez: nagy a munkaidő ráfordítás, alacsony az eszköz-ráfordítás, jelentős az inaktív és az eltartott családtagok munkában való részvétele, vö: OROS I.–SCHINDELE M. 1977. 860.; Az indítékok között is megfigyelhető egyfajta általános vonás. A résztvevők szempontjából a második gazdaság mögött „...egyrészt a kompenzációs stratégiák, másrészt a mindkét szféra előnyeit egyesítő stratégiák kialakulása húzódik meg.” GÁBOR R. I. – GALASI P. 1981. 82.; A községekben kialakult közvélemény szerint a kistermelés indítékainak szóródása az alábbi: tradíció, megszokás – 46%, haszon, jövedelmezőség – 43%, szükséges pójtövedelem – 41%, friss termék biztosítása (pl. hús) – 32%, FARKAS K. 1983. 12.; A magunk tapasztalatai alapján egyetértünk a háztáji ill. kisegítő gazdaságok károsító hatásaira utaló megállapításokkal: „Az életvitel ennyire munkacentrikus jellege legalábbis elgondolkodtató. A törvényes munkaidőnél – bármilyen anyagi megfontolásból – nap mint nap 60–70 százalékkal hosszabb ideig dolgozni feltétlenül a személyiség fejlődésének és az egészségnek a rovására mehet. Az állandóan túlhajtott munkavégzés miatt nemcsak a kultúrálódásra, a szakmai ismeretek fejlesztésére nem jut idő, hanem sokszor még a szervezet regenerálódására sem.” OROS I.–SCHINDELE M. 1977. 851.; Lásd még: GRÁFIK I. 1974. 95–97.

15. táblázat¹⁸

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Állattartás		+			+	+			+		+			+		+	
Iparos, alkalmi		+					+	+									

A háztartások ill. a családok anyagi, tárgyi ellátottságával kapcsolatban előre kell bocsátanunk, hogy nem állott módunkban teljes leltárakat készíteni. A már más vonatkozásban értékelt lakásberendezés ill. felszereltségen túl mindössze két összetevő vizsgálatára törekedtünk. Egyrészt a ruházkodást minősítettük, másrészt pedig bizonyos kulturális igényeket szolgáló tárgyak körében végeztünk tájékozódó adatfelvételt. A ruházat esetében természetesen nem népviseleti anyagról van szó, s csupán az ún. felső ruházati készletet minősítettük

16. táblázat¹⁹

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Szegényes	+		+										+		+		+
Átlagos		+			+	+	+	+	+			+			+	+	+
Igényes				+			+			+	+			+			

Tekintettel arra, hogy elhanyagolható a villany nélküli lakások száma, a televíziózást és az olvasási feltételeket is vizsgáltuk:

- 18 Ez részben összefügg a település konkrét adottságaival, pl. kis határ, viszonylag távoli s nehezen megközelíthető felvevő piac, de besorolható abba az országos trendbe is, mégpedig az állattartásra való koncentráció formájában, mely szerint „egyidejűleg nőtt az árutermelést folytató kisgazdaságok aránya és megfigyelhető az árutermeléssel szorosan összefüggésben álló specializáció előretörése is.” GÁBOR R. I.–GALASI P. 1981. 68.
- 19 Berekböszörményben már nem volt megfigyelhető a hagyományos viselethez való viszony egyik olyan formája ill. módja sem, mint pl. Varsányban. Lásd: a) a női lakosság viselet-kultúrájának 4 szintje közül háromban még jelen volt a viselet az 1970-es évek első felében, b) „a kivetkőzési folyamattal egyidőben megfigyelhető egy erősen működő hagyományörző tendencia is, mely a viselethez való ragaszkodásban nyilvánul meg.”, c) „esztétikai értéke mellett tisztán látják a viselet anyagi értékét is...” GERGELY K. 1978. 201–202., 208, és 210.; Berekböszörmény inkább az atkári viszonyokhoz áll közelebb: „Az öltözködésre fordított összeg elsősorban korcsoporttól függően változott.” és „... a kommersz termékek térhódításával a városi divattal igyekeznek lépést tartani...” LAMMEL A. 1984. 322. és 336. – Mindehhez természetesen hozzátartozik, hogy a falu nem tartozik a jellegzetesen „viseletes” települések közé.

17. táblázat²⁰

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
TV/db	+	+	-	-	-	-	+2	+2	+2	+	+2	+	-	+2	+	+	+
Könyv /db	20	20	-	20	-	-	70	20	20	200	100	200	-	200	-	-	20
Újság/db	+	+4	-	+	+	+	+5	+3	+5	-	+3	-	+	+4	-	+2	+3

Megjegyzés: Ahol csak + jel szerepel, ott egy TV készülék üzemel, ill. csak egy előfizetéses újságot járatnak.

A könyveket tízes nagyságrendben vettük fel.

Az eddigi rész-információk ismeretében tanulságos áttekintenünk Berekböszörmény általános fogyasztási szerkezetét. Erre nézve, szektorok szerinti tagolásban a felmért háztartásokból nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok, így az országos statisztikai felvételek eredményeit idézzük:

18. táblázat²¹

Fogyasztási szektor	Országos átlag			Berekböszörményi átlag			
	1972	1980	1987	1972	1978	1980	1987
A- élelmiszer, ital, dohány		32%	29%	44%	52%		
	49%	12%	9%	55%	61%		16%
B- tartós fogyasztási javak	31%	41%	41%	25%	30%	33%	26%
C- ruházkodás	12%	13%	11%	20%	9%	?	4%
D- kultúra, művelődés	4%	2%	2%	?	?	?	2%
E- egyéb	4%	?	?	?	?	?	?

Megjegyzés: – Szembetűnő az A fogyasztási szektor növekedése, részben mert agrár-jellegű településekről van szó, részben pedig mert adataink vannak arra, hogy magán a szektoron belül legnagyobb mértékű az alkoholfogyasztás növekedése.

– A finomabb adatfelvételek is csak igen szerény részesedést jeleztek a D és E szektor esetében.

Az általános fogyasztási szerkezet A szektora kapcsán térünk ki a vizsgált háztartások táplálkozási szokására ill. gyakorlatára:

20 Itt kiemelten csak arra hívhatnánk fel a figyelmet, hogy általában megfigyelhető a sajtó előretörése a falusi lakosság körében, vö: HANÁK K. 1979. 136.; A Békés megyei felmérések is azt igazolják, hogy a falusiak nagyobb arányban járatnak újságot, mint a városiak. GÁCSER J. 1973. 464.

21 KULCSÁR V. 1976. 202–214.; BARTA GY.–ENYEDI GY. 1981. 180.

19. táblázat²²

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Saját főzés	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+
Előfizetéses étkezés			+			+		+	+			+		+			+
Hideg étel																	+

Az életmód, életforma alakításában – megítélésünk szerint – fontos szerepet játszanak a beruházási, tartalékképzési elképzelések. Megvizsgáltuk az ezzel összefüggésbe hozható „tőkésítés” néhány változatát, bár itt néhány esetben az informátorok tartózkodása nem tette lehetővé az egyértelmű állapotok feltárását:

20. táblázat²³

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Jelentős ingatlan	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	?	-	-	+
Jelentős ingóság (bútor, autó, gép)	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+
Jelentős OTP készpénz	-	+	+	-	+	+	?	?	+	?	+	+	-	+	-	-	+

A társadalmi munkamegosztásban – mint azt az 1. táblázatban láthatjuk – a falu alapvetően az agrár-szférában foglal helyet. Az általunk vizsgált háztartások ill. családok ebben a vonatkozásban kissé eltérő képet mutatnak:

- 22 Lásd a 10. jegyzetpontot! Továbbá: Berekbözörményre is érvényes az atkári megállapítás: „Napjainkban az élelmiszerfogyasztást illetően a háború előtti rétegek szerinti eltérés teljesen elmosódott: a korcsoportok közötti különbség viszont számottevő.” LAMMEL A. 1984. 336.
- 23 Kisebb-nagyobb eltérésekkel az országos trendek tükröződnek (Forrás: KENÉZ GY. 1978. 118–119.):

	Parasztság		
	Falu%	Betétösszeg szerint Háztartás%	Betétösszeg%
Lakásvásárlás, építés	31	30	35
Telek, nyaraló	5	4	6
Autó	19	19	19
Tartós fogyasztási cikkek	6	4	2
Utazás, üdülés	2	1	-
Gyermek számára	11	19	22
Biztonsági tartalék	21	19	14
Egyéb	5	4	2

21. táblázat²⁴

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
TSZ-tag		1		1										1		1	1
Ipari munkás					1	1	1	1	2								
Iparos							+										
Alkalmazott							1	1			2	1		1			1
Háztartásbeli		1		1			1	1	1		1			1			
Eltartott				1	1		2	2	2		2		1	2	1	1	2
Nyugdíjas	1	1	1		1	1	1	1	2	1	2	1	1	2	1	1	

Megjegyzés: Egy ipari munkás iparendéllyel is rendelkezik.

Az adatok értelmezéséhez fontosnak tartjuk megjegyezni az alábbiakat:

- Mindenekelőtt igyekeztünk olyan közösségeket vizsgálni, ahol több generáció él együtt, ezért sok a nyugdíjas;
- Szemponturnk volt tovább, hogy gyermekes családokkal készítsünk interjút;
- Befolyásolta a kép alakulását az a tény is, hogy néhány megújulásra képtelen, elöregedett ill. megözvegyült, „egyszemélyes háztartás” is belekerült kutatási mintánkba, mégpedig a telek és a lakóház népi építészeti értékei miatt.

Ilyenformán a vizsgált közösségeknél a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely nem kifejezetten önmagában, hanem más mutatókkal való viszonylatában, továbbá a családi munkamegosztásban elfoglalt hellyel való kapcsolatában ad realisabb információkat.

A terepmunka során felmerült a falusi népesség időmérleg kutatásának szükségességé is. Készítettünk bizonyos felvételeket, de az adatok nem alkalmasak korszerű, alapos időmérleg összeállítására.²⁵ A vizsgált közösségeknél megnéztük ugyanekkor a munkahelyre való eljutás körülményeit és idővonzatát:

22. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Munka helyben		+		+			+	+				+		+			+
Naponta ingázó					+	+		+	+		+						
Távolra ingázó																	+

24 Itt mindössze egy megjegyzésünk van: az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy felértékelődött az „alkalmazott” foglalkoztatottság ill. munkakör, mely gyakran nem kötődik szakképzettséghez, de a fizikai ill. termelő munkától eltávolodik.

25 Utólag be kell vallanunk, hogy az adott feltételek között nem is volt esélyünk korszerű, tudományosan megalapozott időmérleg vizsgálatra. Vö.: SZALAI S. 1978.

Kitértünk arra a kérdésre is, hogy milyen falusi viszonylatban az ún. szabadidő-felhasználás. A meginterjúvolt háztartásoknál ill. családoknál a kérdés-feltevés meglehetősen problematikusnak tűnt, s komoly értelmezési gondokat okozott.²⁶ Bizonyos elnagyoaltsággal azonban az alábbi állapotot rögzíthettük:

23. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Túlnyomóan szabad	+	+	+							+		+	+		+		
Plusz munkával terhelt		+		+	+		+	+			+			+		+	+
Kultúrára fordított						+	+	+	+					+			+

Megjegyzés: A kultúrára fordított idő – egyetlen eset kivételével – pihenéssel összekapcsolt (olvasás, rádiózás, televíziózás), többnyire otthon töltött időt jelent, de talákoztunk igényes, aktivitást kívánó formákkal ill. módokkal is.

Különös figyelmet fordítottunk a vizsgált közösségek kapcsolatrendszerére. Az interjúk, beszélgetések, adatfelvételek feltárták a megváltozott társadalmi-gazdasági, közéleti – politikai körülmények hatását a hagyományozott kapcsolatfelvételek alakulására, módosulására. Talán meglepő, ha azt állítjuk, hogy radikális változásokról – legalábbis ami a faluközösség egész társadalmát érinti –, nem beszélhetünk.

A falusi társadalmat általánosságában továbbra is a tradicionális kapcsolatok (rokon-sági, szomszédsági) határozzák meg.²⁷ Sokkal inkább arról van szó, hogy kedvező feltételek között nagyobb teret kapnak és kaphatnak (főként a fiatalabb generációnál) az újszerű, új tartalmú társadalmi ill. társas kapcsolatok. A hagyományos formák közül talán csak a vallásos élet szorult háttérbe, pontosabban annak aktív gyakorlása, ami természetesen nem feltétlenül azonos a vallásos érzület megszűnésével.²⁸

26 A falusi szabadidő kérdéseivel kapcsolatban egyetértünk azzal a megállapítással, hogy „a falusi szabadidőtöltés egységes formái még nem alakultak ki, a hiányos infrastruktúra és a szokások adott rendszere a falusi szabadidőtöltés fejlesztéséhez külön koncepciót igényelne...” KENÉZ GY. 1976. 363.; Ugyanekkor azonban magunk is tapasztaltuk, hogy „...a szabadidő ideája gyökeret vert a falusi emberek tudatában, akkor is, ha a különböző rétegek, csoportok egymástól eltérően ítélik meg ... tartalma eltér a várostitól ... kevés és speciális ... új aktivitás: rádió, Tv, film, újság ... kettős funkció: munka, szórakozással egybekötve.” SZABÓ P. 1978. 279.; Ezzel összefüggésben idézzük azt a közvéleménykutatást, melyben 44%-a a megkérdezetteknek „a kö-töttséget, a szabadidő hiányát ... tartották nagyobb gondnak azok, akik érintettek a mezőgazdasági kistermelésben.” FARKAS K. 1983. 14. – Az ingázással kapcsolatban közlekedéscsökkentési adottságok miatt Berekbő-szörményben csak a közeli, naponta ingázás gyakorlatával lehet számolni, ennek okai ill. következményei az általános, országos jellemzőkkel hozhatók kapcsolatba. Lásd: BARTA GY.-ENYEDI GY. 1981. 30–48.

27 Más kutatások is megerősítik ezt: „...a megkérdezett tardiak igen széles kapcsolatokat tartanak fenn barátaikkal (95,3%) ... a rokon-i kapcsolat a modernizációval nem gyengült, talán még erősödött is.” SIMÓ T. 1983. 70.; „... az új társadalmi viszonyok nem tükröződnek eléggé a falu kapcsolatrendszerében és tudatában” – Varsányban sem. JÁVOR K. 1978. 367.

28 Tanulságos a varsányi példa: „Varsányban kevesen vannak, akik a vallással teljesen szakítottak. Még ha nem is templomjárók, életükben már csak a közösségi léten keresztül is sokféle módon jelen van a vallás.” JÁVOR K. 1984. 353.; A vallásosság megítélésében pedig az volt megfigyelhető, hogy a vallás az idősebbeknél presztizsemelő, a nyílt vallástalanság pedig a széles közvéleményben presztizsrontó. JÁVOR K. 1978. 306–307.

24. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Rokonság	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+
Szomszédság	+	+		+		+	+			+							
Társadalmi, sport		+	+		+	+						+			+	+	+
Vallás										+					+		

Mejegyzés: Figyelmet érdemelnek bizonyos együttes előfordulások ill. átfedések.

A fentiekon túlmenően arra azonban kötelességünknek érezzük ráirányítani a figyelmet, hogy szűkebb réteg, kisebb csoport számára az új társadalmi ill. szervezeti, közéleti kapcsolatok egy része, sajátos kedvezményezettséget eredményezhet, ám ezek éppen nem tradicionális voltuknál fogva, meglehetősen instabilak, egyfajta feszültséggel terheltek, és ami a leginkább nyugtalanító a közösség szempontjából; nem ritkán anyagi és presztízs-centrikusak.²⁹

Mint már utaltunk rá, arra törekedtünk, hogy minél több gyermeket nevelő családdal ill. háztartással kerüljünk kapcsolatba az adatfelvételek során. Megkíséreltük felderíteni a szülők elképzeléseit, netán stratégiáit a nevelés, pontosabban a gyermekek továbbtaníttatása terén.³⁰ A felnőtt lakosság alaphelyzetét vizsgálva – az iskolázottságot tekintve – Berekböszörmény az alábbi képet mutatja:

25. táblázat

Iskolai végzettség nélküli	72
Általános iskolai végzettség	548
Középiskolai végzettség	65
Főiskolai végzettség	33

29 Általában arról van szó, hogy „... ahogyan haladunk feljebb a társadalmi hierarchián, akár a képzettség, akár a felelősség és beosztás szerint, nő az állami, társadalmi kedvezés...” LOSONCZI Á. 1977. 405.; Ezt az alaphelyzetet bonyolítja a családi érdekeltségek felerősödése: „A kollektívizmus szellemében átalakult társadalmi viszonyok közepette a varsányi értékrendet és kapcsolatrendszert a családi érdekek túlhangsúlyozása jellemzi.” JÁVOR K. 1978. 367.; Másfelől: „... a vezetésben is kialakultak családi érdekeltségek ... az embereket egyfelől a vérségi, rokoni, másfelől a gazdasági és egyéb kötelékek ... öszszefűzik...” VARGA D. 1982. 140.

30 Berekböszörményben ezen a téren szerényebbek az aspirációk, mint pl. Békés megyében, ahol a kiemelt szükségletek közül mindent megelőz a gyerekek taníttatása (taníttatás: 323 – étkezés: 232 – lakás: 225 – ruházkodás: 141 – utazás: 99). GÁCSER J. 1973. 462.; Tardon a jelenség egyfajta tagadásban nyilvánul meg, ugyanis a szülők nem kívánják mezőgazdasági pályára adni gyermekeiket. SIMÓ T. 1983. 34.

A vizgált családoknál arra is kíváncsiak voltunk – mintegy a gyermekek jövőjével kapcsolatos elképzelések előfeltételének tekintve –, hogy a szülők milyen módon és arányban fordítanak gondot önképzésükre ill. továbbképzésükre. Az még nem volt feltűnő, hogy szakterületen kívüli szakképzésben az aktív dolgozók (17) közül csupán egy fő vett részt, az azonban már elgondolkodtató, hogy mindössze ketten vettek részt szakmai továbbképzésen. (Finomítja a képet az a tény, hogy néhányan már korábban részesültek munkahelyi továbbképzésben, továbbá nem vettük figyelembe az autodidakta képzést, KRESZ tanfolyamot, stb.)

Végezetül a fentiekkel összefüggésben essék szó a társadalmi mobilizáció kérdéséről. Ebben a vonatkozásban a vizsgált háztartások ill. családok esetében megnéztük, hogy a szülők milyen irányban „mozdították” el gyermekeiket. Általános tapasztalatként megállapíthatjuk, hogy a családi adottságtól eltérő irányban ill. területre történt, történik ill. tervezett a foglalkozás megválasztása, a munkaterülettel kapcsolatos elképzelés, a pályaaorientáció.³¹ Szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy a társadalmi mobilizáció szempontjából, sőt elsősorban az életmód és az életforma vonatkozásában nem vertikális, hanem sokkal inkább egyfajta horizontális elmozdulás figyelhető meg.³² Mindenesetre a vártnál – hiszen bizonyos előfeltevésekkel rendelkezünk e kérdésben – mozgékonyabbnak találtuk a közösséget. A mélyebb és összetett okok feltárása szélesebb körű vizsgálatot szükségeltetne, azt azonban az adatfelvételek során készített interjúk és beszélgetések alapján megkockáztatjuk, hogy a háttérben az első világháborúig a nagyvárosi vonzáskör (Nagyvárad),³³ a két világháború között a település határának/földterületének és a városi kapcsolatnak elvesztésével egyfajta kényszer mobilizáció, s végül a felszabadulás után a körzet bizonyos iparosítási törekvései is fellelhetők.³⁴

31 Ez az orientáció szoros összefüggésbe hozható az életmód-elképzelésekkel: „Hogy a gyerekek részére nemcsak státust, hanem más életmódot kívánnak, abból látszik, hogy az értelmiségivé levés vágyának aránya nagyobb, mint a főiskolai, egyetemi végzettség elérésének vágya.” H. SAS J. 1976. 156.; Tágabb értelemben ezzel függ össze a gyermekek otthoni munkától való megkímélése is. vö: H. SAS J. 1973. 54.; GRÁFIK I. 1976. 62. és 66.

32 Itt feltétlenül utalnunk kell az országos felvételek tanulságaira, mely szerint a községi népesség társadalmi mobilitásra sajátosan kettős arculatú (mobil – immobil), irányultsága pedig: „fölfelé” ill. „vízszintes”. ANDORKA R.–HARCSA I. 1982. 220. és 222.; Egyes konkrét vizsgálatok azonban, mint pl. a tardi, a fentiekben túlmenően másra is figyelmeztetnek: „Azt mondhatjuk, hogy az önállóan gazdálkodó parasztok gyermekeinek több mint 70%-a nem =felfelé=, hanem =lefelé= volt mobil ... Amennyiben erről nem beszélünk a mobilitás vizsgálatokban, úgy elmaradnak annak az útnak a nehézségei, konfliktusai, buktatói és sajátosságai, amelyet a mi viszonyaink közepette a parasztság emancipációjának nevezünk.” SIMÓ T. 1983. 101–102.

33 Ebben a vonatkozásban – de több másban is! – Berekböszörmény Körösnagyharsányhoz hasonlítható: „Körösnagyharsány ... ezernél alig több lakost számláló falu a keleti határszélen ... dolgozó népe talán abból profitált legtovább, hogy bár kicsi, de eleven, életerős része volt a szomszédos Nagyvárad környékének.” VARGA D. 1982. 8.

34 A falusi iparosítás lehetőségeire összefoglalóan lásd: BARTA GY.–ENYEDI GY. 1981.

26. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Mezőgazdaság					+											+	
Ipar	+	+		+		+	+	+	+					+	+	++	
Közlekedés					+	+	+										
Egészségügy							+		+		+						
Alkalmazott	+		+			+			+		+	+					
Értelmiségi		+												+			
Kereskedelem						+		+									
Hivatásos katona					+												
Egyéb				+	++					++							
Háztartásbeli.					+											+	
Eltartott /beteg/					+												
Bizonytalan jövő							++	++	+		++						+++

Megjegyzés: Ellentmondásosnak tűnhet a falu meghatározó mezőgazdasági szektor-jellege és a mezőgazdaság felé való orientálódás elenyésző volta. Magyarazatként a nagyüzemi mezőgazdaság összetett foglalkoztatási szerkezete, valamint az a tény szolgál, hogy az alapképzettséget vettük figyelembe, nem a pillanatnyi munkahelyet, munkavégzést.³⁵

Továbbá:

- A pályaorientációval kapcsolatos kérdésünk természetesen nem csak a mai gyermekekre vonatkozott, hanem azok szüeleire is, ha egy háztartásban éltek három generációban.
- Számításba vettük a szülőktől elköltözött, s a faluban vagy máshol élő gyermekeket is, de azok gyermekeit már nem.
- Több esetben a gyermekek még kiskorúak voltak (Bizonytalan jövő adatsorunk), akikkel kapcsolatban nem volt szüeleiknek határozott elképzelésük, de általában „jobb életet”, taníttatást emlegettek.

Magunk is érezzük, hogy a magyarországi általános területfejlesztési elképzelések rendszerében periférikus helyzet elfoglaló, határmenti település; Berekböszörmény inkább lehet negatív példa.³⁶ De felelősséggel tudomásul kell vennünk, hogy hasonló hely-

35 Ezzel kapcsolatban vö: „A legproblematisabbnak látszó a mezőgazdaságban dolgozók kezelése a jelenlegi rétegződésmodellben. A korábbi egységes, illetve az állami gazdasági munkás – termelőszövetkezeti paraszt vonal mentén differenciált kategórián belül elkülönülnek a szakmunkások és szakképzetlenek, valamint a mezőgazdasági foglalkozásúak és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak (pl. géplakatosok).” BULLETIN 12.; Tardon ez konkrétan a következőképpen néz ki: „Tardon a mezőgazdaságon belül is átalakult a foglalkozási struktúra. 59,1% növénytermesztés, 11,4% állattartás, azaz 70% a tradicionális... „ugyan, de munkahelyük nem tradicionális: 34,1% modern munkahelyen és munkakörülmények, feltételek között végzi munkáját. SIMÓ T. 1983. 32.

36 Bár meg kell jegyeznünk, hogy Berekböszörmény általánosabb összefüggésekre is beilleszthető, mint pl. abba a ténybe, hogy „...a társadalmi szerkezet vertikális differenciái mellett ún. horizontális (országrészek közötti) és települések közötti, területi differenciálódás is” van. H. SAS J. 1976. 161.; Másfelől, mint kis-

zetű település több is van hazánkban, s a bennük élő lakosság létszáma, össztársadalmi méreteit tekintve nem elhanyagolható.³⁷ Sorsuknak alakulásába, jövőjére – különös tekintettel bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális, szociális, egészségügyi stb. vonatkozások ill. viszonyok aggasztóan lefelé való tendálására – nem tekinthetünk megnyugvással.³⁸

Mindent egybevetve a falu perspektívája nem létezik zavartalanul biztosítottnak, s példáján keresztül az etnográfus úgy ítéli meg, hogy falvaink „testre szabottabb” fejlesztési tervet, egyedibb programot érdemelnek ill. igényelnek.³⁹

-
- faluban: „A foglalkozási szerkezet ebben a településcsoportban hasonlít leginkább az egykori tradicionális falu túlnyomórészt paraszti foglalkozási szerkezetéhez. A korábbi viszonyok konzerválódását az tette lehetővé, hogy az elemzett falvak többsége a településhálózatban elfoglalt előnytelen helyzete miatt kívül maradt a gazdasági átalakulás fő vonulatából... Szerény közlekedési lehetőségek miatt a napi ingázás sem válhatott általános jellegűvé.” VÁGVÖLGYI A. 1982. 147.; A tanács-hálózzal kapcsolatos dél-alföldi tanulságok is párhuzamba hozhatók: „Nincs tehát szinkron a helyi tanács-hálózat és az alsó fokú körzetek között ... a helyi tanács képviselő nem látszik megfelelő megoldásnak. Egyrészt, mert a települések eléggé népesek ahhoz, hogy önálló tanács apparátust tartsanak fenn, másrészt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a választott tanács testület népképviselői funkciója társadalompolitikai szempontból is igen fontos, s ezt az ún. =falugyűlés= – jelenlegi hatáskörével – aligha helyettesítheti.” MÉSZÁROS R. 1982. 111.; Össztársadalmi szempontból pedig, figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy „a társadalmi egyenlőtlenség legnagyobb forrását nem a foglalkozás vagy iskolázottság jelenti, hanem a lakóhely” ENYEDI GY. 1980. 55.; S végül életmód vonatkozásban: „A település markánsabban határozza meg, és mélyebben tartósítja az életmódkülönbségeket, mint akár maga a munkamegosztás.” LOSONCZI Á. 1977. 334.
- 37 Alapvetően abból kell kiindulni, hogy „Falvaink sorsa, 5 millió magyar sorsa, közvetve egész településhálózatunkat, egész népességünket érinti.” ENYEDI GY. 1981. 172. S szinte megállíthatatlan az apró és kiscsalvak népességlebontódási folyamata, lásd: LETTRICH E. 1982. 63.; Továbbá: „Az ország községeinek kerekén fele tartozik a leépülő kategóriába. Az életkörülmények a 70-es években – a többi településekhez viszonyítva – viszonylagosan romlottak... A hanyatló falusi térség az ország terület 1/3-a, 2 millió lakos.” BARTA GY.–ENYEDI GY. 1981. 188. és 201.; S végül a berekböszörményi példa is azt látszik igazolni, hogy: „Sajnálatosan az utóbbi évtizedek történelmi eseményei is hozzájárultak ahhoz, hogy a falvakban él a legtöbb többszörösen hátrányos helyzetű ember (elesettek: 71,8%). Alacsony jövedelmük... magára maradottságuk ugyancsak a társadalmi változások, a migráció és a falusi értékek átstrukturálódásának = eredménye =. A többszörösen hátrányos helyzetű falusiak között sok az idős magányos ember... Magukra maradtak a létminimum alatti, vagy annak határán levő jövedelemmel rendelkező, hiányos civilizációs lakáskörülményekkel, tradicionálisan visszafogott fogyasztással, alacsonyan tartott szükségletekkel élő falusi öregek.” UTASI Á. 1984. 116–117.
- 38 Lásd: SZELENYI I.–MANCHIN GY.–GALASI P. 1974. 217–221. ún. hipotéziseit!; A társadalmi mobilitás szempontjából pedig azt a megállapítást, mely szerint: „A községi népesség nagy társadalmi mobilitása ellenére a falusi származás egyértelműen hátrányt jelentett a társadalmi mobilitásban.” ANDORKA R. 1979. 90.; S végül, de nem utolsó sorban az a sajátos „tudati aktivizációs stop” is tanulságos, melyet a vizsgálatot összegzők a következőképpen fogalmaztak meg: „Különösen figyelemre méltó, hogy éppen a legrosszabb körülmények között élő rétegeknél kiugróan magas (60–70%) a társadalmilag determinált szegénység tagadása.” KOLOSI T.–PAPP ZS.–GOMBÁR CS.–PÁL L.–BARA J. 1980. 139.
- 39 Berekböszörményi vizsgálatunk végső tanulságaként azonosulni tudunk Atkár kutatójának véleményével: „... egy mai magyar falu hatvan év alatt végbemenő életmódváltozása arra világított rá, hogy a falu minden változása ellenére megőrizte legsajátosabb vonásait, lényegét, helyét a falu-város dichotómiában.” LAMMEL A. 1984. 340.; Ez az a generális kérdés, melynek *Magyar falu* című könyvében Erdei Ferenc önálló fejezetet szentelt, s mely a megváltozott társadalmi, politikai és gazdasági feltételek között is aktuális maradt: „... a város és falu kapcsolatainak mai helyzete igazolja Erdei Ferenc ama megállapítását, miszerint a parasztpolitika és a falupolitika két különböző dolog..., ha végső soron nem is választhatók el egymástól.” KULCSÁR K. 1974. 245.

EGY MIKRO ELEMZÉS ÉS TANULSÁGAI

Záró kérdésfelvetésként arra kerestünk választ, hogy a vizsgálat időpontjában a falu építészeti arculata tükrözi-e, s ha igen, milyen módon és mértékben; pontosabban milyen összefüggésrendszerben ház és tulajdonosa (lakója) bonyolult egyéni és közösségi, szubjektív és objektív viszonyait?

Megítélésünk szerint az építészeti objektumok kommunikációs tényként (is) értelmezhetők, azaz az építészet egésze egy kommunikációs, információs rendszernek tekinthető, melyben a fentebb – kérdésként megfogalmazott formában – felvetett összefüggések megfogalmazást nyertek. Így van ez akkor is, ha nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az építészet elemei, tényei elsődlegesen természetesen praktikus funkcionálisak, s csak áttételesen kommunikálnak, s e révén informatívak.

Jelen tanulmányunkban eltekintünk az építészet és a kommunikáció problematikájának taglalásától, de felhasználva az e tárgyban kifejtett elméleti megközelítéseket,⁴⁰ magunk a berekböszörményi példán keresztül úgy véljük, hogy a jelelmélet általános triadikus jellege az alábbi konkrét összefüggésekben ragadható meg: *TELEPÜLÉS – TELEK – OBJEKTUM*.

Ebből a hármasszöveg viszonylatból jelen tanulmányunkban az objektumra, s azon belül is főként a lakóházra koncentrálunk, mégpedig oly módon, hogy *a lakóházak utcaféje megjelenését, mint egy összetett építészeti jelet* értelmezzük, s azt vizsgáljuk, hogy ez a komplex „forma architektúra” alkalmas-e történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális vonatkozások kifejezésére.⁴¹

Kiindulásként visszaidézzük a falu épületállományának építési időszakok szerinti megoszlását, melyből egyértelműen az derül ki, hogy bár e vonatkozásban is lényegében régi, „előregedett” objektumokból áll a falu, az arányok azonban nem kirívóan rosszak az országos ill. a nagytáji, alföldi átlagokat tekintve:

A) építési periódus: 40%

B) építési periódus: 32%

C) építési periódus: 28%

40 Az építészet-szemiotikai vizsgálódások lehetőségével kapcsolatban elvi, elméleti és gyakorlati szempontból összefoglalóan lásd: HAJNÓCZI G. 1978.

41 Tehetjük ezt azért is, mert általánosan felértékelődött a lakóház: „Faluhelyen jelenlegi viszonyaink között sok helyen a lakás válik olyan státuszszimbólummá, amely ma már a föld helyett a család presztízsét fejezi ki.” KULCSÁR V. 1976. 218.; „Jelenleg a ház került a föld helyére, a varsányi értékrend középpontjában.” JÁVOR K. 1978. 308.; Tanulságos ebben a vonatkozásban a tardiak véleménye, rangsorolása, mely szerint: „A falu tekintélyes emberei három csoportból tevődnek össze – vezetőkből és értelmiségiekből, – jó szakmával bíró szakmunkásokból, – szép házakban lakó munkásokból és más termelőszövetkezeti tagokból.” SIMÓ T. 1983. 175.

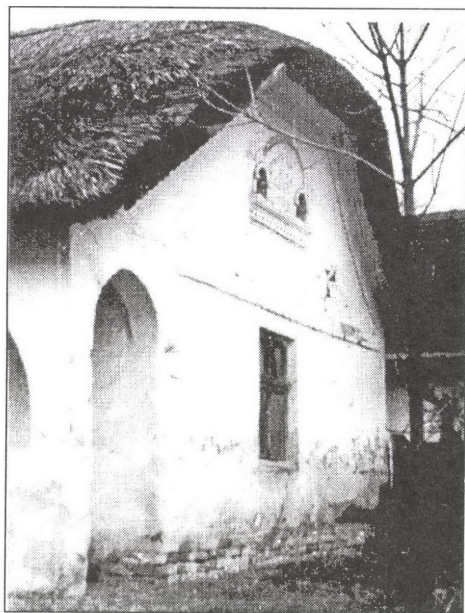
*Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285204*

*Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188757*

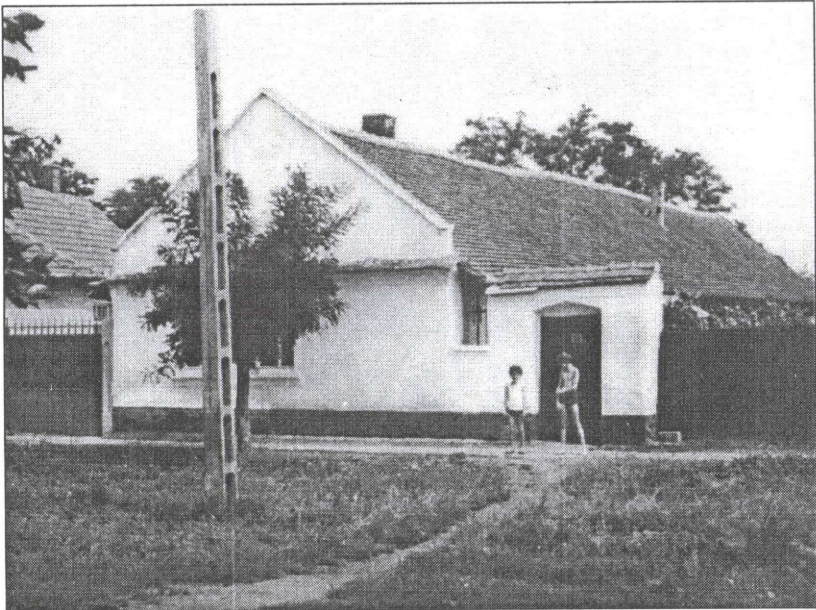
*Lakóház („A” építési periódus)
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285230*

*Lakóház („A” építési periódus) utcafronti homlokzat
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285212*

*Lakóház („A” építési periódus) az előző épület udvari frontja
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285211*

*Lakóház („B” építési periódus) – kódszám: 14
Fotó: Gráfik Imre, 1978, NM EA 285260*

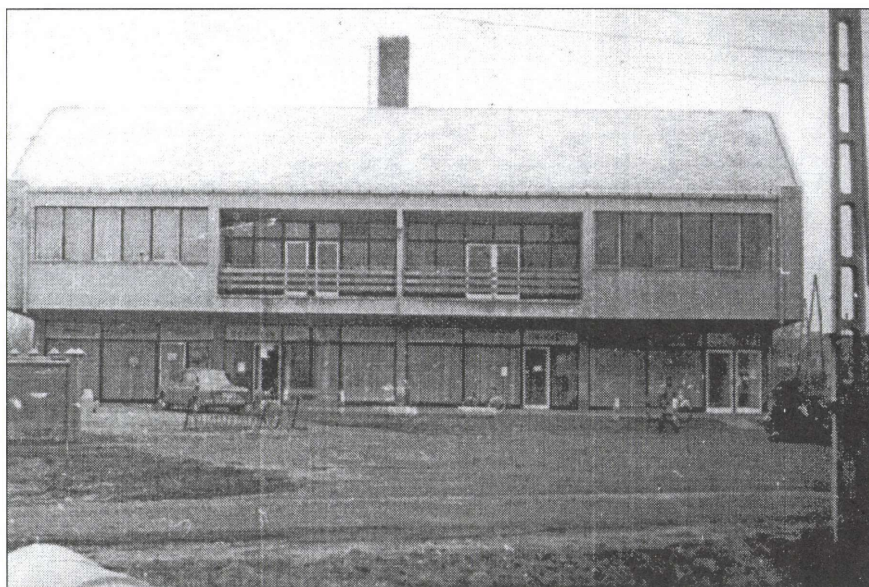
Lakóház („B” építési periódus)
Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285202

Lakóház („B” építési periódus)
Fotó Molnár Balázs, 1964 NM EA 188330

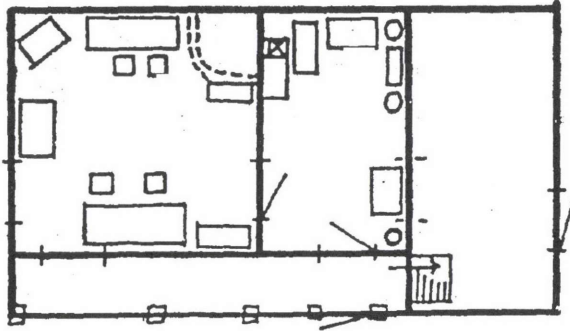
*Lakóház („C” építési periódus)
Fotó Gráfik Imre, 1980 NM EA 285250*

*Középület, több funkciót ellátó, ún. szolgáltatóház a falu központjában (épült az
1970-es évek második felében) Fotó Gráfik Imre, 1978 NM EA 285201*

Az építési periódusoknak megfelelően a falu épületállománya építészeti jelek alapján (pl. anyag, szerkezet, tér, funkció, forma) ugyancsak hármas tagolódást mutat. Bizonyos elnagyoltsággal e három fő típus az alábbi:

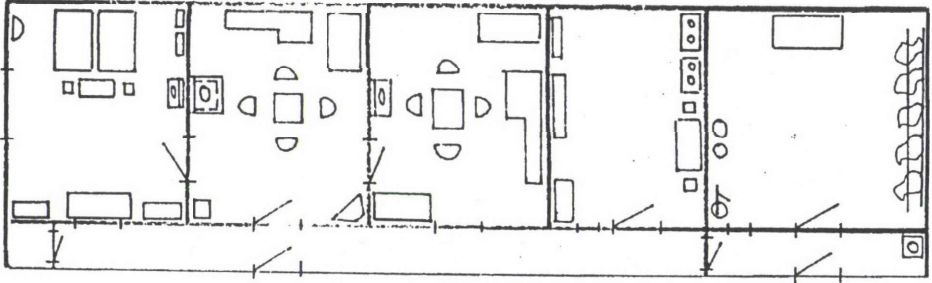
- A) Archaikus
- B) Hagyományos
- C) Modern

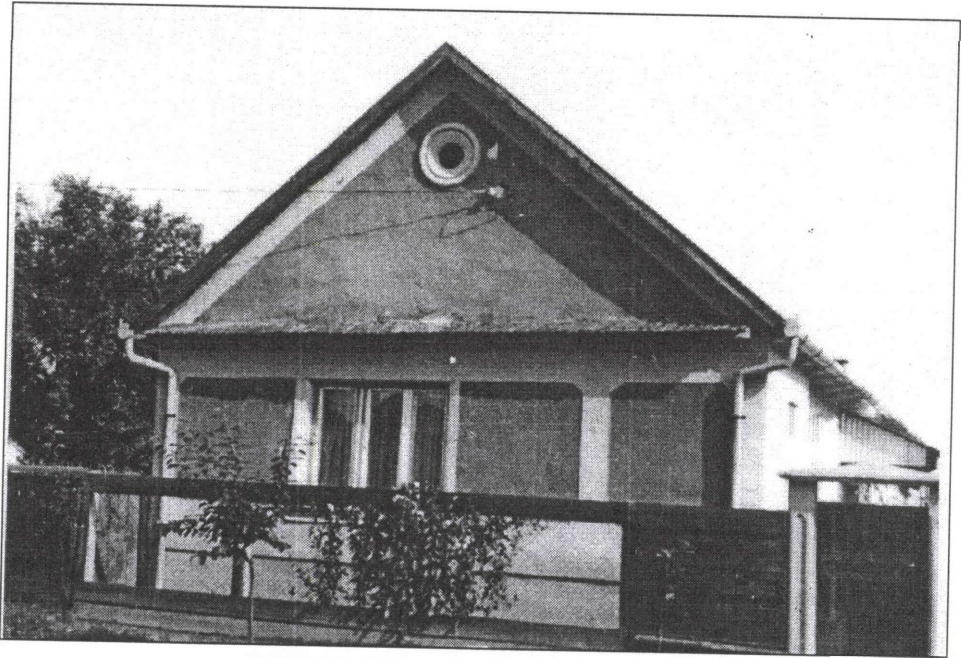
Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 6, mérték 1:100

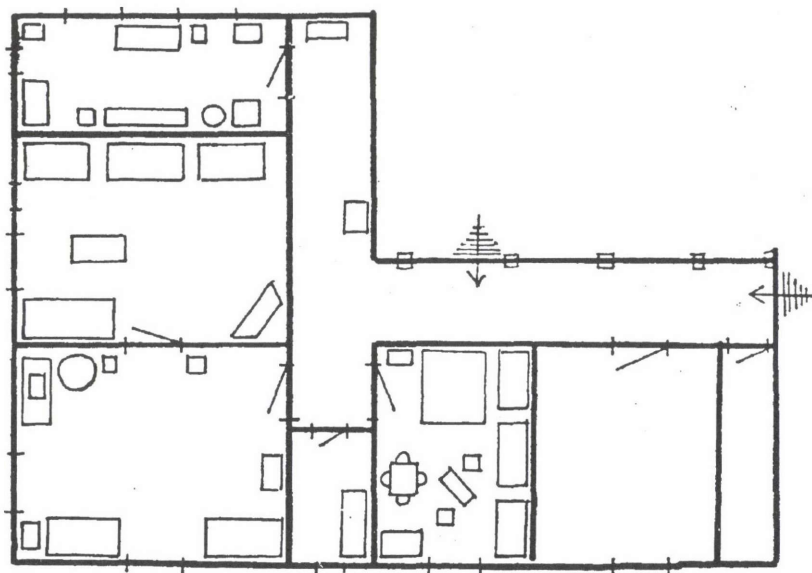
Lakóház („A” építési periódus) – kódszám: 6
Fotó: Gráfik Imre, 1978. NM EA 285222

Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 16, mérték 1:

*Lakóház („B” építési periódus) – kódszám: 16
Fotó: Gráfik Imre, 1978, NM EA 285272*

Lakóház alaprajz és berendezési vázlat – kódszám: 2, mérték 1:100

Lakóház („C” építési periódus) – kódszám: 2
Fotó: Gráfik Imre, 1978, NM EA 285214

Az egyes főbb alaptípusokon belül több típusváltozat különböztethető meg, mint az a településen két időmetszetben készült fényképfelvételeken is jól megkülönböztethető, de a generális alaptípusok világosan elkülönülnek.⁴²

Ebben az összefüggésben feltétlenül és ismételten utalnunk kell arra, hogy Berekbőszörményben, a vizsgálat időszakában a telekszerkezet, s az épületállomány jobbára még hagyományos rendje nem bomlott fel olyan mértékben, hogy drasztikusan átalakította volna a tradicionális faluképet. Összhatásukban még a történetileg kialakult telek-elrendezés, udvarbeépítés, épület elhelyezés változatai voltak meghatározóak a faluban. Az itt-ott átrendezett udvarok ill. a közbeékelődött újabban épített házak csak kisebb egységekben, rövidebb szakaszokon bontották meg a funkció és elem viszonyában helyzet-diktálta lépték harmóniáját.

Különös figyelmet fordítottunk a település külső tereinek és az épületek belső tereinek valamint a felhasznált anyag-elemeknek viszonyára, a kettő összefüggésrendjének változására.

Mind a külső, mind a belső tér vonatkozásában röviden ki kell térnünk az anyag elemek (objektumok) kivitelezése során felhasznált építőanyagokra. E téren részben – még ha kényszerűen is –, de bizonyos hagyományokon alapuló ellátás ill. gyakorlat figyelhető meg (pl. ún. vályog téglá, vagy égetett téglá falak, cserép tetőfedés). Színvonalas, korszerű anyagok betörése jelentős mértékben nehezen várható (pl. parketta, szőnyegpadló, tapéta, csempe). Sajnálatos ugyanakkor az a tény, hogy a kétségtelenül növekvő igények – és a rivalizálás, valamint a divat – igen sok esetben anyag-idegen megoldásokat hoznak létre (pl. betonkerítés, linóleum padozat, kritikátlan színhasználat). Ezek az „eredmények” kétségtelen tényleges gazdasági-anyagi értéknövekedést mutatnak, ám egyidejűleg szinte felbecsülhetetlen és jóvátehetetlen esztétikai értékcsökkenéshez vezetnek. Az évszázadok alatt kialakult harmóniák megbomlásával kapcsolatban csak utalunk az országosan elterjedt, új falusi (paraszti!?) házak szervesen, organikus

42 Az ún. kockaházak előretörésével kapcsolatban egyetértően idézzük az általánosítható telkibányai tapasztalatokat: „Az új sátorotétos épületek megjelenése a polgári jellegű építkezés általánossá válását és ezzel egy időben a paraszti jellegű építkezés számtalan racionális elemének elhagyását jelenti.” S. NAGY K. 1979. 13.; Továbbá: „... utolsó típus az ún. kockaház... akkor is megjelenik, ha a gazdálkodási feltételek ezt nem indokolják, és a telek használatát a régi típusú lineáris épület jobban segítené... Az átépített parasztházakban az utcai homlokzat sokszor megtévesztően olyan, mintha kockaház volna.” S. NAGY K. 1980. 80. és 133.; E háztípus egyeduralmának okai nagyrészt már feltártak: KENÉZ GY. 1978. 9.–10.; Egy dolgot azonban nem hagyhatunk figyelmen kívül: „Eltekintve attól, hogy a Varsányban kutató néprajzosok mindegyike rossznak és perspektíva nélkülinek tartja a sátorotétos háztípust és az általa sugalmazott életformát, mégis el kellett ismerni, hogy ezekben a házakban valósulhatott meg először a korábbiaknál sokkal magasabb színvonalú élet lehetősége.” ZSIGMOND G. 1978. 169.; Ez a felismerés ill. megengedő érv már a két világháború között is regisztrálódott: „Az utóbbi évtizedek legkorcsább stílusainak, legszelejtesebb példái süllyedtek le a faluba. A szecesszióknak, neobarokknak és a klasszicizálásnak példátlan korcsai épültek a falu tágas, szép utcáira, olyanok, hogy hozzájuk képest minden parasztház és minden úri kúria összes társadalmi árnyékával együtt is valószínű műremek. A szerencse csak az, hogy mégis higiénikusabbak ezek a házak, mint a régebbiek voltak, és mégis vannak olyan falvak, ahol az építésbeli újjátásnak ez a rettenetes hulláma még nem ömlött végig.” ERDEI F. 1974. 188–189.; A folyamat megállítása s a választék kialakítása érdekében tanulságos áttekinteni a korábbi törekvéseket: BEREY K. 1978.; TÓTH K. 1978.

fejlődést nélkülöző alaprajzi, homlokzati és tetősík megoldásaira, melyek természetesen – jobb ajánlatok és követendő példa híján – Berekböszörményben is felbukkantak.

A belső terek esetében, mind a korábbi időszakból változatlanul fennmaradt, mind az időközökben felújított ill. az újonnan épültek vonatkozásában a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a változó körülmények (életforma, életmód, foglalkozás, család-szerkezet stb.) ellenére és/vagy következtében nem változtak a korábbi tér-normák, ill. romlott a szerves, organikus fejlődésű belső terek aránya. E megállapítás egyaránt érvényes a korábbi időszakokban kialakult és szívósan fennmaradt ún. szimbolikus tér (vö: tiszta szoba) esetében és a belső terek morfológiai, valamint funkcionális viszonyaiban.

Jelen tanulmányunkban azzal a kérdéssel kívánunk röviden foglalkozni, hogy a berekböszörményi falukép, az *építészeti image*, mennyire, azaz milyen mértékben informatív; érvényesül-e az építészet szemiotikája, szemiózisa. Ebben a tekintetben az a fő kérdés, hogy vannak-e a falu építészetében olyan egyetemesen ható építészeti elemek, normák, megoldások, formák, karakterek, melyek *építészeti jel*-ként segítenek az objektum azonosításában (pl. kor, funkció, tulajdonságának ill. lakójának társadalmi-gazdasági hovatartozása, foglalkozása). Természetesen e kérdésselvetések nemcsak az objektumokra, hanem az építészeti tér típusaira (külső, belső) is vonatkoznak, de figyelmünket ez alkalommal csak az épületekre, pontosabban a lakóházakra irányítjuk.

Mindenekelőtt szükséges különbséget tennünk az archaikus, tradicionális és újonnan épült házak között. A falu épületállományán belül a három épületréteg egyrészt egymástól nagyon különböző, eltérő építészeti jel-elemekkel kommunikál, másrészt az archaikus, tradicionális réteg építészetileg kevésbé homogén. Különösen sok az épületromlás rovására írható építészeti jelpusztulás. Az építészeti információk vételében ezek zavarként hatnak, azaz az *építészeti kommunikáció* szempontjából *zaj*-ként definiálhatók. Az épületek állagromlásán túl az építészeti jel vonatkozásában további zavaró tény az is, ha megváltozik az objektum és környezetének eredeti viszonya (pl. kerítések, szomszéd házak leromlása vagy újak építése).

Még bonyolultabb kérdés az építészeti jel által hordozott hírt, azaz az *építészeti jel jelentését*, szemantikai tartalmát megfeleltetni az épületben élő ember egyéniségével és a család ill. háztartás társadalmi-gazdasági presztizsével. Az archaikus, tradicionális épület-réteg esetében ugyanis nagy a valószínűsége annak, hogy az épület és a benne élők eredendően feltételezett/megvolt harmonikus viszonya megbomlott. A viszony megbomlása létrejöhett, pl. elszegényedés, elöregedés, deklasszáció, betelepítés, átmeneti ill. starthelyzet révén, hogy csak néhányat említsünk a teljesség igénye nélkül. Ezzel szemben az újabb épület-rétegnél az épület és a benne élők viszonya nagyobb bizonyossággal eredeti. Itt inkább a zavaró tényezővel kell számolni, hogy a lakóház ingatlanok túlzott felértékelődése, „megszendvedett” magamutogatása inkább többet sejtet, kommunikál, mint ami a benne élők valóságos társadalmi és gazdasági helyzetéből következne.

Magán az objektumon az építészet szemiotikája olyan építészeti jeleken keresztül manifesztálódik, mint pl. az épület részeinek anyag-szerűsége; a homlokzatok és azok stílusjegyei; az alaprajzi elrendezés, helyiségek kiosztása; az épület kubaturája, méretei.

hogy csak a legfontosabbakat említsük. Természetesen az adott objektum közvetlen környezete (pl. utcáorba illeszkedése, a telek beépítettségében elfoglalt helye) is értelmezhető ill. értelmezendő építészeti jelként.

Az egyes lehetséges építészeti jelek konkrét jelentéstartalmának kódolása külön tanulmány tárgyát képezné, sőt elméletileg is több kérdés tisztázását teszi szükségessé. Első megközelítésként ezért jelen kísérleti tanulmányunkban más megközelítést választottunk.

Ahogy azt már előljáróban kifejtettük, a lakóházak utcaképi megjelenését, mint egy *összetett építészeti jelet* értelmezzük, egyfajta komplex „forma architektúra”-ként. Aligha vitatható, hogy

- az objektumnak a telken való elhelyezkedése,
- az épületek kiterjedése, mérete, kubaturája,
- a felhasznált anyagok milyensége és mennyisége,
- a falazati és tetőszerkezeti megoldások,
- az alaprajzi elrendezés, helyiségek kiosztása,
- az építmény térbeli és funkcionális tagolása,
- a homlokzati síkok, oromfalak kialakítása,
- a falfelületek ornamentális kiképzése,
- a tüzelő és füstvezető rendszerek megválasztása,
- a nyílászáró szerkezetek beépítése, elhelyezése,
- a dekor elemek ill. tárgyak felhasználása,

és részletezhetnénk tovább, mind külön-külön is sajátos információkat hordoznak. Részben az építkezési gyakorlat, az építészeti forma és stílus, részben pedig az építető társadalmi-gazdasági helyzete, kulturális orientációja vonatkozásában.

Ebben az értelemben vizsgáljuk meg Berekböszörményben a „forma architektúra” és bizonyos történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális vonatkozások összefüggéseit a főbb alaptípusok 3-3 változatánál.

Arra kerestük a választ, hogy alkalmasak-e az építészeti jelek a történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális vonatkozások kódolására, érvényesül-e az építészet szemiozisa.

Megállapíthatjuk, hogy állandósult optimális körülmények között az építészet szemiotikája kifejezi e relációkat, változó feltételek között pedig több-kevesebb toleranciával érvényesül/érvényesülhet csak az építészet szemiozisa. Lássunk néhány példát!

Adatfelvételeink az alábbi összefüggések vizsgálatát teszik lehetővé:

A „forma architektúra” és az *építési korszak* között, *gazdasági pozíció*, *társadalmi rang*, *foglalkozási kör*, *család*, *háztartás*, *kulturális szint*.⁴³

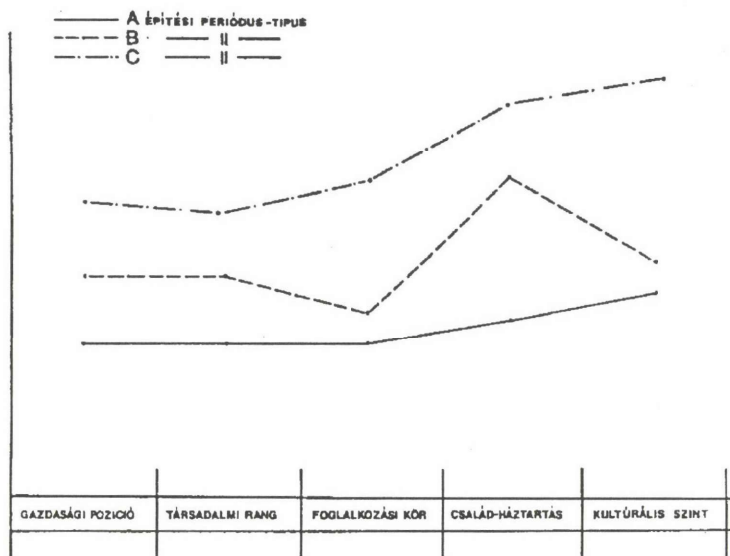
Minden esetben a „forma architektúra”-hoz viszonyítva némi elnagyoltsággal három szintet különböztethetünk/különböztettünk meg. Így az:

- építési korszak* esetében:
1. az I. világháború előtt
 2. a két világháború között
 3. a II. világháború után

43 Vö: a lakás és a kulturális szint összefüggéseivel: LOSONCZI Á. 1977. 472–474.

- gazdasági pozíció esetében: 1. szegény
2. közepes
3. jómódú
- társadalmi rang esetében: 1. alacsony
2. mérsékelt
3. megbecsült
- foglalkozási kör esetében: 1. nyugdíjas
2. fizikai
3. alkalmazott
- család, háztartás esetében: 1. hiányos
2. nukleáris
3. kiterjedt
- kulturális szint esetében: 1. minimális
2. átlagos
3. átlag feletti

Az összefüggéseket a könnyebb érthetőség és az áttekinthetőség érdekében diagramban ábrázoljuk. A diagramra tekintve megállapíthatjuk: az *A* típus alacsony fekvésű, viszonylag egyenletes, a *B* típus középső fekvésű, viszonylag mozgékony, a *C* típus magas fekvésű, viszonylag mozgékony. Az egyes alaptípusok 3-3 változatának átlagát tartalmazó diagram több vonatkozásban is tanulságos.

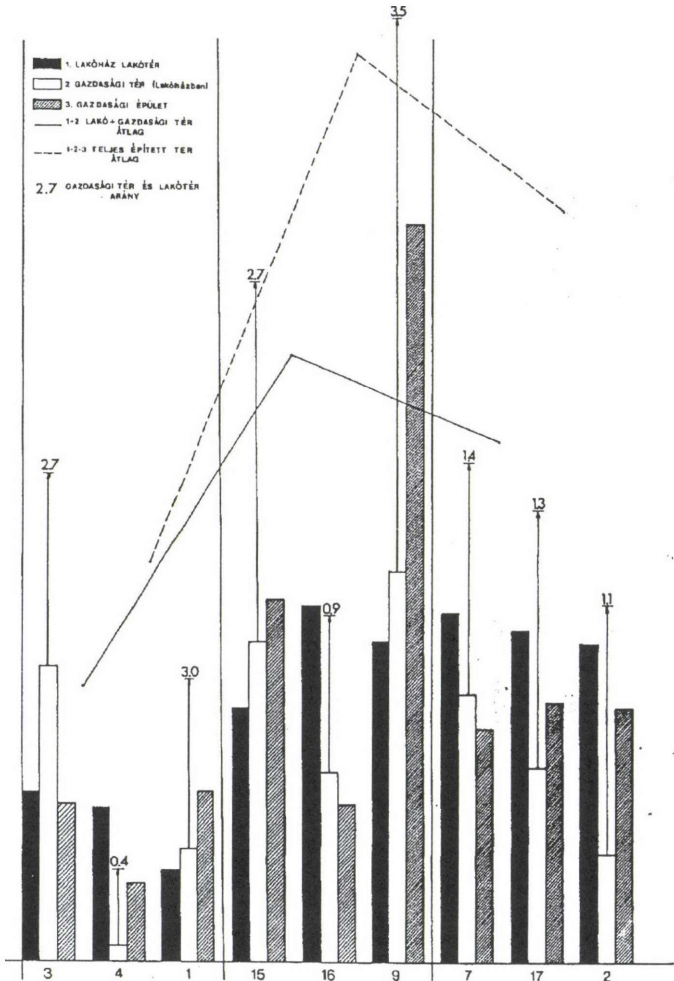

Falusi építészet és kapcsolatrendszerek (Berekböszörmény)

1. Diagram (építési periódusok és társadalmi, gazdasági, kulturális viszonylatok)
– készítette a szerző

A mozgalmas kép világosan kirajzol bizonyos összefüggéseket; közelítéseket (pl. gazdasági pozíció, társadalmi rang) és távolodásokat (pl. foglalkozási kör, család, háztartás és kulturális szint).

Ugyancsak megvizsgáltuk a „forma architektura” és a házak mérete közötti viszonyt. Az egyes épületeknél megkülönböztettük az ún. lakótér és a gazdasági tér méreteit. A gazdasági tér esetében először csak a lakótérrel egy építészeti egységben szereplő teret vettük figyelembe, a különálló gazdasági épületeket nem.

Telkek beépítésének arányai (Berekböszörmény)
2. Diagram (Lakó és gazdasági tér) – készítette a szerző

Az összefüggések igen tanulságosak! Az *A* típusnál kis méretű lakó-térhez, nagyobb méretű gazdasági tér tartozik (a 2. oszlop atipikus változat!). A *B* típusnál a megnövekedett lakótérhez ugyancsak megnövekedett gazdasági tér kapcsolódik. A *C* típusnál a nagyméretű lakótérhez képest visszaesett a gazdasági tér méret-aránya. Fontos észrevétellel, hogy az összevont átlag elgondolkodtatóan a *B* típusnál a legnagyobb.

A kialakult képet módosítja a különálló gazdasági épületek méreteinek beszámítása, de a tendencia azonos, lényeges eltérés csak a *C* típus harmadik változatánál van.

A berekböszörményi példával azt kívántuk dokumentálni, hogy a mai magyar faluképben milyen bonyolult feltételek között és mennyire nem adekváтан realizálódik az építészet szemiotikája.

Egyetlen településre alapozott, sajátos aspektusok szerint felvett szelektált adatokra épített vizsgálatunk eredményei – tudatában vagyunk vele – meglehetősen korlátozott érvényességűek. Meggyőződésünk azonban, hogy bizonyos jelenségekre, tendenciákra az egyesen, a konkrétan keresztül is sikerült rámutatnunk. A tanulságok megfogalmazásában megkíséreltük az építészeti és az ethnográfiai szempontok összehangolását, s ha a remélnél kevesebb eredményt értünk el, mentségünkre az szolgáljon, hogy e törekvésünkben igen szerény mértékben támaszkodhattunk tudományelméletileg kidolgozott és tudománytörténetileg igazolt módszerekre.⁴⁴

44 Függeléként közzé tesszük a kifejezetten e kutatás céljára készített kérdőívet, mely három kérdőlapon tagolja a vizsgálat tárgy körét. – A szerző ez úton is köszönetét fejezi ki azoknak a néprajz és építész szakos egyetemi hallgatóknak, akik az adatfelvételi munkában segítségére voltak: András Éva, Dechert György, Erő János, Fabó Beáta, Kézér Erzsébet, M. Nagy Zsuzsa, Natratics Anikó, Szarvas Zsuzsa és Vasenszki Szilárd Berekböszörményben; Márfi József, M. Nagy Sándor, Sebestyén Éva és Wéber Rita Körösszegapátiban.

FÜGGELÉK 1.

A kutatás terepmunkáinak lezárása után az utógyűjtések és a dokumentációkészítés 1981–82-ben fejeződött be. Az adatfelvételek anyaga a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában 15.229 ltsz. tétel alatt („Ház, telek és családfelmérések – Berekböszörmény, Hajdú-Bihar m.”) került elhelyezésre.

1983-ban munkahelyi műhelyvitan (meghívott vendégekkel) került sor a gyűjtés bemutatására ill. bizonyos témakörök kifejtésére. Az anyagból 1984-ben Finnországban (Turku) az első finn–magyar anyagi kultúra kutató konferencián hangzott el előadás és korreferátum. Ezt követően 1985-ben Budapesten (ELTE) az első finn–magyar kultúra-semiotikai megbeszélésen került előadásra az anyag egy speciális megközelítése ill. elemzése.

A vizsgálat alapján eddig az alábbi részlettanulmányok jelentek meg:

GRÁFIK Imre: *Összefüggések a hagyományos építészeti falukép és az életmód változás között (Berekböszörmény, Hajdú-Bihar m)/*. Városépítés XXI. 1985/5. 11–16.

GRÁFIK Imre: *Zusammenhänge zwischen dem traditionellen architektonischen Dorfbild und der Veränderung der Lebensweise*. In: Ildikó LEHTINEN (ed): *Cultural Changes*. ETHNOS-toimite 6. Helsinki, 1985. 67–88.

SZARVAS Zsuzsa: *Contributions to the relationship between culture and lifestyle. Berekböszörmény 1978–1980*. In: Ildiko LEHTINEN (ed.): *Cultural Changes*, ETHNOS-toimite 6. Helsinki, 1985. 257–259.

GRÁFIK Imre: *A népi építészet semiotikai megközelítésének lehetőségeiről*. Tér és Társadalom 2. évf. 1988/3. 87–105.

GRÁFIK Imre: *Möglichkeiten des semiotischen Zugangs zur Volksarchitektur*. Semiotische Berichte 1990/4. 287–298.

GRÁFIK Imre: *Tradition and Signs of Vernacular Architecture*. In: G. Deledalle. (gen. ed.): *Signs of Humanity*. Vol. II. / M. Balat–J. Deledalle-Rhodes (ed.): *Semiotics in Action*. Mouton, Berlin. 1992. 925–933.

FÜGGELÉK 2.

1. sz. kérdőlap

(A tér)

1. Telek helyszínrajz (a jelenlegit megelőző állapot is!)
2. Lakóház alaprajz (műleírás a beépített anyagról; falazat, tetőfedés)
3. Lakóház berendezési vázlat (helységenként a beépített elemek is)
4. Az egyes helyiségek funkciója, használati foka (főzés, evés, pihenés, szórakozás, vendéglátás...gyakoriság)
5. Átéptetés és átalakítás (mikor, miért? – mi volt és mi a terv?)

2. sz. kérdőlap

(A háztartás)

1. Családszerkezet (létszám összetétel: nem, kor, státusz ...)
2. Társadalmi –gazdasági pozíció (foglalkozás, munkahely, beosztás, személyi jövedelem...)
3. Ingatlan tulajdon (hétvégi telek, nyaraló, ...személyenkénti bontás)
4. Kiemelt ingó tulajdon (autó, munkagép, bútor együttes)
5. Állatállomány (saját és szerződéses)
6. Pénzalap (takarékbetét, autónyeremény-betétkönyv, készpénz)
7. Tartós használati eszközök (TV. rádió, mosógép, hűtőszekrény...)
8. A kultúra és művészet tárgyai (könyv, festmény, hanglemez, újság ...)
9. Egyéb ingóságok (ruhanemű, háztartási eszközök, munkaeszközök, terménytárolás ill. tartalék felhalmozás)
10. Örökség – ajándék – vásárlás (a háztartás tárgyi, anyagi javainak főbb arányai)

3. sz. kérdőlap

(Az egyén)

1. Személyi adatok (ma és 1945 előtt)
2. Szülők személyi adatai (ma és 1945 előtt)
3. Életrajz (iskolák, párválasztás, társadalmi szervezet, vallás ...)
4. Kapcsolatrendszer (rokonság, barátság, szervezet, sport ...– fontossági sorrend és gyakoriság!)
5. Egyéni terv – életcél (vágyak és elképzelések)
6. Családi terv (különös tekintettel a gyerekekre!)
7. Egy hétköznapi lefolyása (időmérleg)
8. Egy ünnep ill. vasárnap rendje
9. „Távol a falutól!” (katonaság, munka, utazás...)
10. Egyéni kezdeményezés (pénzszerző ill. szórakozás – totó vagy lottó egyéb szerencsejáték; kertészet, gyümölcs, szőlő, állat, háziipar, sport, hobby...)

- ANDORKA Rudolf: A magyar községek társadalmának átalakulása. Budapest. 1979.
- ANDORKA Rudolf–HARCSA István: A községi népesség társadalomstatisztikai leírása. In: VÁGVÖLGYI A. (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest. 1982. 179–237.
- BARTA Gyöngyi–ENYEDI György: Iparosodás és a falu átalakulása. Budapest. 1981.
- BÁNLAKY Csaba–VARGA Csaba: Életmódmodellek a mai faluban. Forrás 1980/5. 19–25.
- BEREY Katalin: Népies törekvések és a népi építészet kutatás a század első felének magyar építészetében. Ethnographia. 1978/3. 434–453.
- BÍRÓ Friderika: Az örség ház- és lakáskultúrája. Szombathely. 1975.
- BODROGI Tibor (szerk.): Varsány. Budapest. 1978.
- BOROVSKY Samu: Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest. é.n.
- BULLETIN: A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon. Budapest. 1985. (MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézet)
- DANKÓ Imre: Opuscula Ethnographica. Debrecen. 1977.
- DÁM László: Település, építkezés. In: VARGA Gy. (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu. 379–415.
- ENYEDI György: Falvaink sorsa. Budapest. 1980.
- ERDEI Ferenc: Magyar falu. Budapest. 1974. (Hasonmás kiadás)
- FARKAS Katalin: „Aki bírja csinálja”. Budapest 1983.
- FÜSTÖS László–HANKISS Elemér–MANCHIN Róbert: Életmód – életminőség – értékrendszer. Budapest. 1979. I–III.
- GÁBOR R. István–GALASI Péter: A „második” gazdaság. Budapest. 1981.
- GÁCSER József: Az életmód és a kultúra szociológiai vizsgálatának néhány Békés megyei tanulsága. Békési Élet 1973/3. 451–499.
- GERGELY Katalin: Változások Varsány viseletében. In: BODROGI T. (szerk.): Varsány. 1978. 201–277.
- GRÁFIK Imre: Az udvar és a ház mozgásvilága. Néprajzi Értesítő 1974. 87–103.
- GRÁFIK Imre: The motion pattern of the courtyard and the house. Acta Ethnographica Hungarica 1976/1–2. 51–74.
- GRÁFIK Imre: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum „Alföldi mezőváros” tájegysége. (A 18–19. századi alföldi mezővárosi fejlődés kérdéséhez) Ház és Ember – A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 4. Szentendre. 7–42.
- HANÁK Katalin: Tömegkommunikáció és életmódminták. In: SZÁNTÓ M. (szerk.): Tanulmányok az életmódról. Budapest. 1979. 113–149.
- HANÁK Katalin: A falusi lakosság nemzedékek közötti mobilitásának néhány vonása. In: A falu 1982. 237–288.
- HOFFMANN Tamás: Néprajz és feudalizmus. Budapest. 1975.
- HOPPÁL Mihály: Életmódmodellek – kulturális paradigmák. In: HOPPÁL M.–SZECSKŐ T. (szerk.): Életmód. 1984. 374–390.
- HOPPÁL Mihály–SZECSKŐ Tamás (szerk.): Életmód. Budapest. 1984.
- H. SAS Judit: Életmód és család. Társadalmi Szemle 1973/6. 49–61.
- H. SAS Judit: Életmód és család. Budapest. 1976.
- HAJNÓCZI Gábor: Építészszemiotikai vizsgálódások. Építés- és Építészettudomány IX. köt. 1978/2–3. szám 251–264.

- JÁVOR Kata: Kontinuitás és változás a társadalmi és a tudati viszonyokban. In: BODROGI T. (szerk.): Varsány. 1978. 295–375.
- JÁVOR Kata: Két falu – két életforma. In: HOPPÁL M.–SZECSKŐ T. (szerk.): Életmód. 1984. 346–359.
- K. CSILLÉRY Klára: A magyar nép bútorai. Budapest. 1972.
- KENÉZ Gyözőné: A falusi szabadidő kérdései. In: FALUSSY B. (szerk.): A szabadidő szociológiája. Budapest. 1976. 364–386.
- KENÉZ Gyözőné: A falusi lakóköznyezet alakulásáról. Budapest. 1978.
- KENÉZ Gyözőné: A falusi, illetve a családi házas építkezés összefüggései a háztartások fogyasztói adottságaival. Budapest. 1978.
- KOLOSÍ Tamás–PAPP Zsolt–GOMBÁR Csaba–PÁL László–BARA János: Réteghelyzet-rétegtudat. Budapest. 1980.
- KOVÁCS Emese: A családi háztartásszervezés átalakulása. In: BODROGI T. (szerk.): Varsány. 1978. 173–201.
- KULCSÁR Kálmán: Falukutatás és falupolitika a „Magyar falu”-ban. In: Magyar Falu 1974. 239–246.
- KULCSÁR Viktor (szerk.): A változó falu. Budapest. 1976.
- LAMMEL Annamária: Kontinuitás, átrétegződés, akkulturáció (Atkár 1920–1980). In: HOPPÁL M.–SZECSKŐ T. (szerk.): Életmód. 1984. 310–346.
- LETTRICH Edit: Faluhálózatunk fő vonásai. A falu 1982. 41–91.
- LOSONCZI Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest. 1977.
- MÁTÉ László: Berekbőszörményi népi konyha a XIX. Század második felében. Berettyóújfalu. 1976. (Különnyomat)
- MÉSZÁROS Rezső: A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön. Budapest. 1982.
- NADÁNYI Zoltán (szerk.): Bihar-vármegye. Budapest. 1938.
- OROS István–SCHINDELE Miklós: Időmérleg a háztáji és kisegítő gazdaságokban. Statisztikai Szemle 1977/8–9. 846–863.
- SÁRKÁNY Mihály: A gazdaság átalakulása. In: BODROGI T. (szerk.): Varsány. 1978. 63–151.
- SIMÓ Tibor: A tardi társadalom. Budapest. 1983.
- S. NAGY Katalin: Eredmények a lakáskultúra vizsgálatból 1974–1978. Budapest. 1979.
- S. NAGY Katalin: Lakásmód, lakáskultúra Telkibányán 1975–1978. Budapest. 1980.
- S. NAGY Katalin: Lakáskultúránk két alapmodellje: a paraszti és a polgári lakberendezési mód. In: HOPPÁL M.–SZECSKŐ T. (szerk.): Életmód. 1984. 274–293.
- SZABÓ Piroska: Az időgazdálkodás átalakulása. In: BODROGI T. (szerk.): Varsány. 1978. 277–295.
- SZALAI Sándor (szerk.): Idő a mérlegen. Budapest. 1978.
- SZELÉNYI Iván–MANCHIN Győző–GALASI Péter: Falutípusok és strukturális jellemzőik. In: HOFER T.–KISBÁN E.–KAPOSVÁRI GY. (szerk.): Faluk. Szolnok–Budapest. 1974. 213–222.
- TÓTH Ferenc: A makói ház. Budapest. 1980.
- TÓTH Kálmán: Építézmérnökök és a népi építészet 1930–1950. Ethnographia 1978/3. 426–433.
- TÖLGYESI János: Például Táp. Budapest. 1984.
- UTASI Ágnes: Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Budapest. 1984.
- VAJKAI Aurél: A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Budapest. 1948.
- VARGA Dávid: Az ország peremén. Budapest. 1982.

BAUTRADITION – VERÄNDERLICHES DORFBILD
– DIE ZUKUNFT DES DORFES

(Studie aus Ost-Ungarn)

Diese Studie behandelt die Bautradition und die Erforschung des veränderlichen Dorfbildes eines einzigen Dorfes – Berekböszörmény, Komitat Hajdú-Bihar, Ostungarn. Die Erforschung der Dorfentwicklungstendenz schließt an eine in der Tiefebene durchgeführte Siedlungs- und Volksbauforschung des Verfassers an. Während der Vorbereitungsarbeiten für das Freilichtmuseum in Szentendre richtete sich die Aufmerksamkeit auf den ehemaligen Marktflecken. Nach mehreren Aufenthalten seit 1974 wurden 1984 endgültig die Datenaufnahme vor Ort sowie die ergänzende Datensammlung beendet.

In Berekböszörmény war der Bestand traditioneller Bauten im Zeitraum unserer Forschung größer als im Landesdurchschnitt (72% : 59,6%) und sogar größer als der Durchschnitt in der Tiefebene (96% : 90%).

Das Dorf kann heutzutage als mehrfach benachteiligt gelten: es liegt weit vom Einzugsbereich der nächsten Großstadt, einer Bahnstrecke und einer Hauptverkehrsstraße entfernt. Es liegt an der Periferie der Regionalförderungszone und zusammengelegt mit sogenannten Partnergemeinden ist es organisatorisch und finanziell keine selbständige Siedlung.

Mit Hilfe von vorgedruckten Fragebögen wurden in 17 ausgewählten Haushalten (3% der Haushalte und 4% der Einwohner des Dorfes) Angaben zu den folgenden drei Fragegruppen erhoben:

1. räumliche Situation: Wohnraumversorgung, Gebäudezustand, kommunale Lage, Komfort, Wohnungsausnutzung, Einrichtung und Geräte
2. soziale Situation: Familienzusammensetzung, Einkommen, Wirtschaftskraft, Versorgung mit materiellen Gütern, Konsum, Investitionen, Reservenbildung
3. individuelle Situation: Position in der Mikro- und Makrogesellschaft, Beschäftigung bzw. Arbeit, Zeitbilanz, Beziehungsverhältnisse, gesellschaftliche Mobilität, Lebenslauf

Wir haben uns mit der Frage beschäftigt, ob das Gesicht des Dorfes (Bauimage, Zeichensystem der Bauten) in der Zeit der Forschung einen Zusammenhang mit den Eigentümern oder Bewohnern der Häuser, mit ihren individuellen und sozialen, subjektiven und objektiven Verhältnissen zeigt und wenn ja, in welchem Maße, wie und in welchem Verhältnis.

Alles in allem kann festgestellt werden, dass sich das Baubild des Dorfes vom funktionellen und vom ästhetischen Gesichtspunkt aus gesehen in eine ungünstige Richtung entwickelt und die Vererbung der organischen und traditionellen Elemente ausbleibt. In Verbindung mit diesen ungünstigen Tatsachen lassen die Daten darauf schließen, dass sich im veränderlichen Raum und unter veränderlichen Bedingungen im Leben der Dorfgemeinde die gesellschaftlichen, ökonomischen, kulturellen, sozialen und gesundheitlichen Verhältnisse verschlechtern.

Unsere Forschung, die auf einer in einer einzigen Siedlung und noch dazu unter so speziellen Aspekten aufgenommenen, selektierten Daten beruht, ist von ziemlich beschränkter Gültigkeit, dessen sind wir uns wohl bewusst. Wir sind aber überzeugt, dass man auf gewisse allgemeine Erscheinungen und Tendenzen auch durch das Einzelne, das Konkrete hindeuten kann.

Die östlich grenznahe Siedlung Berekböszörmény, die im System der allgemeinen ungarischen Gebietsentwicklung eine periphere Position einnimmt, ist nach unserer Meinung ein negatives Beispiel. Aber wir müssen mit Verantwortungsbewusstsein zur Kenntnis nehmen, dass wir mehrere solche Siedlungen im Lande haben, deren Einwohnerzahl im Verhältnis zum gesamtgesellschaftlichen Ausmaß nicht zu vernachlässigen ist.

Über die Gestaltung ihres Schicksals, über ihre Zukunft können wir nur dann beruhigt nachdenken, wenn wir die Aufmerksamkeit auf die ethnographischen Erfahrungen richten, in der Hoffnung, dass sie eine Wirkung auf die Gestaltung der dörflichen Lebensweise und Lebensform ausüben können.

Zusammenfassend lässt sich sagen, die Perspektive des untersuchten Dorfes scheint nicht reibungslos gesichert und an seinem Beispiel kommt der Ethnograph zum Schluss, dass die Dörfer in Ungarn einen individueller angepassten Entwicklungsplan benötigen.

